

**Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
ZDRAVOTNĚ SOCIÁLNÍ FAKULTA**

Teorie a metody sociální práce

PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D.

Obsahové zaměření předmětu:

Cílem je vymezení a porozumění základním pojmům sociální práce, orientace ve vybraných teoriích sociální práce a pochopení významu vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem, včetně jeho etických aspektů a nároků kladených na osobnost sociálního pracovníka.

Seznam témat přednášek:

1. Historie sociální práce a její etická pravidla
2. Osobnost a role sociálního pracovníka
3. Dilemata v sociální práci
4. Teorie psychodynamické
5. Teorie humanistické a existenciální perspektivy
6. Sociálně psychologické a komunikační modely
7. Kognitivně-behaviorální terapie
8. Přístup orientovaný na úkoly v sociální práci
9. Sociálně ekologické perspektivy
10. Etapy socioterapeutického procesu
11. -13. Sociální práce s jednotlivcem
14. - 16. Sociální práce se skupinou
17. -18. Sociální práce s komunitou
19. Supervize v sociální práci
20. Kompetence sociálního pracovníka

1. přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha

Etický kodex sociálního pracovníka

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001

Otázky vyplývající z tématu:

Jak sociální práce vznikla? Co to vlastně sociální práce je? Čím je sociální práce charakteristická? Jaký je předmět její činnosti? Odlišuje se nějak od jiným pomáhajících profesí?

Citace: Navrátil, P.:

Sociální práce prošla složitým historickým vývojem a prodělala řadu proměn. V této knize se chci zabývat moderními teoriemi sociální práce a na detailní a fundovaný výklad historického pozadí vzniku sociální práce mí zde nezůstává prostor. Pochopem historického vývoje však považuji za důležité a zejména v souvislosti s pochopením účelu a poslání sociální práce za vysoce žádoucí.

Také teorie sodami práce procházely vývojem, který koresponduje s historickou proměnlivostí sodami práce. Pestrá stála uplatňovaných teoretických přístupů odpovídá různým proudům, které byly v té či oné době populární. Některé proudy myšlení a praxe si zachovaly svoji sílu dodnes a staly se nutnou součástí teoretické a metodické výbavy sociálních pracovníků, jiné zcela ztratily svoji přitažlivost a zajímají jen nemnohé specialisty. Sociální práce, tak jak ji chápeme dnes, se vyvinula zejména v 19. a 20. století. Všechny teoretické a metodické *koncepty*, kterým se budeme v této knize věnovat, mají své kořeny právě v této době. Vycházím z přesvědčení, že historie jakékoliv lidské činnosti je také její významnou charakteristikou. Přestože se nemohu a ani nechci v této knize historií sociální práce zabývat do detailu, rád bych nastínil alespoň některé klíčové momenty, které charakterizují dobu, v níž sociální práce vznikala jako *profesionální aktivita*. Jedná se o epochu tzv. modernizace společnosti, v níž významnou roli sehrála industrializace a urbanizace společnosti.

Profesionální sociální práce jako produkt modernizace společnosti

Jak v českých zemích, tak i na území jiných států byly v 18. a 19. století formy i obsahy sociální práce velmi rozmanité. Tato různorodost plynula z toho, že sociální práci poskytovaly rozmanité subjekty a že tyto subjekty uplatňovaly rozmanité přístupy, sociální pomoc byla do 19. století poskytována převážně: **rodinou**, sousedy a obcí, prostřednictvím chudinských zákonu, v pracovních domech a za pomoci církevní charity.

Procesy „modernizace“ společnosti narušily účinnost těchto podpůrných mechanismů. „Industrializace“ se stala základem nových požadavků na práci. Utvářela se nová představa vhodných pracovníků a z toho plynoucí marginalizace těch, kteří se „nehodili“. Urbanizace souvisela s průmyslovou revolucí. Narostla potřeba bydlet v městských centrech. Města však na příchod velkého počtu

přistěhovalců nebyla připravena. Lidé museli žít ve velmi problematických sociálních i hygienických podmínkách.

V souvislosti s uvedenými procesy začali někteří lidé pociťovat obavu ze ztráty komunitní identity. Tisíce lidí se stěhovalo z míst, kde po staletí žili jejich předkové. Jedni se stěhovali ze svých vesnic do měst, kde neměli žádné zázemí, druzí se museli smířit s tím, že jejich lokalitu obsazovalo velké množství neznámých přistěhovalců.

Zprávy z této doby jsou charakteristické beznadějí, vědomím, že dosavadní prostředky pomoci už nefungují. Nežřídka je v nich vyslovena obava z budoucnosti. Na narůstající chaos společnost reagovala dvěma způsoby. Jednak budováním nových institucí (měly zabezpečit společnosti ty hodnoty, které se zní začaly vytrácet solidarita) a jednak posílením významu vědeckého pojmenovávání společenských jevů.

Stát i dobrovolné organizace začaly budovat rozmanité instituce pro problémové skupiny lidí. Ty jsou chápány jako příčina (viník) různých sociálních problémů. Vznikají pracovní domy, azylové domy, špitály, sirotčince atd. Sociální práce, která se v rámci těchto zařízení uplatňovala, měla následující charakteristiky a východiska:

- segregace problému,
- člověk má potenciál měnit svůj život,
- problémy lze řešit racionální cestou,
- cílem intervence je resocializace,
- univerzální prostředek sociální terapie je terapie pracovní.

Při rozboru dobových pramenů lze odhalit dva protichůdné motivy, které jsou v pozadí rozvoje institucí sociální práce v 19. století. Na jedné straně byl významnou silou motivující pomoci soucit, snaha pomoci řešit problémy trpících lidí. Na straně druhé byl touto silou strach z ničivé síly sociálních problémů.

Vedle budování institucí je tato doba charakteristická snahou o vědeckou klasifikaci lidské populace. Prudce se rozvíjí medicína, biologie, psychologie. Jednou z reakcí na rozsáhlé společenské změny byla snaha zmapovat všechny problematické jevy a pokus tyto jevy kategorizovat. To mělo vnést řád do tohoto hektického dění. Teprve v této době se objevují následující koncepty:

- **Věk:** dochází k rozlišení fází věku, hovoří se o dětství, dospívání, dospělosti a stáří.
- **Tělesná zdatnost:** posuzuje se tělesná a psychická zdatnost.
- **Pohlaví:** velká pozornost se věnuje identifikaci znaků, které činí muže a ženu rozdílnými a současně komplementárními.
- **Sexualita:** nově se začíná hovořit o kriteriích normální a abnormální sexuality (významný vliv psychoanalýzy).
- **Deviantní subkultury:** jsou identifikovány skupiny (kriminálníci, blázni), které jsou považovány za příčinu sociálních problémů.
- **Rasa:** novým kategorizačním znakem populace se stává také rasa.

Základní formou sociální práce bylo v tomto období vytvoření osobního kontaktu mezi sociálním pracovníkem (často dobrovolníkem) a postiženým člověkem. Na základě osobního vztahu se pak poskytovaly rady, materiální pomoc atd. Smysl osobního kontaktu byl vnímán především v možnosti předávání mravního příkladu. Sociální práce byla dále charakteristická následujícími znaky:

- Sociální práce se poskytovala jen na **vstupech** a **výstupech** společenských **institucí** (vězení, špitály). Směřovala k těm, kteří instituci opouštějí a mají se zařadit do běžného života. Měla za úkol vydělit ty, kterým je možno pomoci v jejich přirozeném prostředí.
- **Dominace žen.** Sociální práci poskytovaly zejména ženy ze středních vrstev.
- **Normativnost.** Sociální práce se realizovala na základě hodnot střední třídy s cílem předat tyto hodnoty jako soubor praktických pokynů a osobního příkladu. Základní teze byla: je třeba spíše podpořit nezávislost než poskytovat materiální pomoc.
- Metoda případové práce (**casework**).
- Užití **psychologie** (dobře propojitelná s individuální prací s klientem).
- Růst formalizace (propojení sociální práce se státem) sociální práce.

V tomto století se z charitativní práce dobrovolnických sdružení postupně stala etablovaná disciplína se svým vlastním etickým kodexem, metodikou, formálním způsobem výuky a se silným finančním a organizačním propojením na státní správu. Zhruba od šedesátých let 20. století se však proti této víceméně osvědčené středostavovské tradici staví radikálně koncipované pojetí práce s klienty. Jeho přívrženci jsou marxisticky orientovaní a jde jim o zrušení kapitalistického společenského řádu. Sociální práci chápou v podstatě jako mobilizaci chudých vrstev a převzetí politické moci. Toto úsilí nalézá podporu mezi levicově orientovanými intelektuály. Připojují se k nim i kritici stávajících zdravotních a sociálních pobytových ústavů. Jejich kritika je vedena směrem ke zrušení hierarchických rozdílů mezi personálem a klienty, uvolnění formálního režimu a přenášení poskytovaných služeb do domácího prostředí klientů. Z těchto zdrojů pramení kritika bělošského etnocentrismu. V sociální práci tento přístup zpochybnil protestantské pojetí práce jako etické povinnosti, ideál dvougenerační soudržné rodiny a všeobecnou uplatnitelnost konzumní životní orientace mimo kulturu západního životního stylu.

Východiska sociální práce jako profesionální aktivity

Dále se budu zabývat sociální prací jako oborem, který lze považovat za profesi. Je jisté, že v jednotlivých zemích existují rozmanité pohledy na cíle a pojetí sociální práce a že se liší také míra její profesionalizace. Přesto existují základní koncepty oboru, které jsou akceptovány velmi široce a mohou posloužit k projasnění pohledu na sociální práci také v našich podmínkách. V následující části textu se zabývám centrálními pojmy sociální práce. Pozornost věnuji cílům sociální práce, pojmům „sociální fungování“ a „životní situace“ a způsobům, jak s těmito pojmy zachází rozdílná „paradigmata sociální práce“.

Cíl sociální práce

Formulace cíle sociální práce se samozřejmě různí, a to s ohledem jak na společenský a kulturní, tak i historický kontext. Jedna ze starších definic sociální práce například tvrdí, že „sociální práce je prostě to, co dělají sociální pracovníci“. Hanvey a Philpot (1996:1). Tuto definici v inverzní podobě aktualizovali a tvrdí že „sociální práce je

často to, co jiní – zdravotní sestry, lékaři, policie, atd. nedělají“. Přestože tento působení cíle sociální práce je pružný a poskytuje prostor pro neustálé posunování hranic oboru, ne všichni jsou takovouto neurčitou formulací uspokojeni.

Thompson (2000) se pokouší zpřesnit uvedené definice tím, že popisuje aktivity, které jsou v sociální práci běžné. Řadí mezi ně:

- hodnocení potřeb a životních okolností jak těch, kteří o sociální pomoc sami požádali, tak i těch, kteří se setkávají se sociální prací z „vyšší moci“,
- poskytování nebo zprostředkování služeb, které mají pomoci zabezpečit identifikované potřeby,
- realizaci facilitujících a podpůrných aktivit na úrovni individua, rodiny, skupiny nebo komunity při zvládání problémů,
- hodnocení stupně a povahy ohrožení, kterým je klient vystaven,
- navrhování, realizace a hodnocení ochranných plánů,
- zajišťování posudků pro jednání soudů,
- spoluúčast v multidisciplinárních týmech,
- zastupování a mediace,
- navrhování a realizace preventivních opatření,
- naplňování zákonem definovaných povinností

Ani tento způsob vymezení obsahu sociální práce nelze považovat za úplný. Výčet aktivit nemůže být zcela vyčerpávající a vždy je zobecňující. Některé aktivity se navíc kryjí s aktivitami jiných profesí a oborů lidských činností.

Jiný pokus o definici sociální práce učinil Jordan. V práci z roku 1987 formuluje některá dilemata sociální práce a staví proti sobě dvě protichůdná pojetí tohoto oboru. Na jedné straně je podle něj řada sociálních pracovníků přesvědčena, že nejvlastnějším cílem sociální práce je „pomáhat“ klientům, na straně druhé považují podle Jordana zejména politikové za cíl sociální práce „sociální kontrolu“ a řešení či prevenci sociálních problémů. V některých aspektech podobně jako Jordan vymezují základní cíle také autoři Webb a Wistow (1987), kteří za cíli sociální práce považují sociální kontrolu, podporu změny (individua, sociálních vztahů a sociálního prostředí) a sociální zachování („social maintenance“). Posledně jmenovaným cílem autoři rozumí především pomoc při zachování akceptovatelného způsobu života těch, kteří toho nejsou schopni vlastními silami.

V současné době se u některých autorů setkáváme s vymezením cíle sociální práce, které se opírá o koncept „sociálního fungování“. Například Sheafor, Horejsi a Horejsi (2000:4-5) považují za cíl sociální práce: „... (1) pomáhat jednotlivcům a sociálním systémům zlepšovat své sociální fungování a (2) měnit sociální podmínky tak, aby chránily tyto jednotlivce a systémy před potížemi ve fungování“. Jinou definici, která si rovněž za východisko bere koncept sociálního fungování, uvádí Navrátil (2000:7): „Cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v situaci, kde je taková potřeba..“

Klíčové otázky:

Co víte o historii sociální práce?

Jaké cíle si klade sociální práce?

Vysvětlete pojem sociální fungování.

Vyjmenujte základní body Etického kodexu sociálního pracovníka.

2. Přednáška

Základní literatura:

Úlehla, I.: Umění pomáhat. Slon, Praha, 1999, s.107 – 120

Kopřiva, K.: Lidský vztah jako součást profese. Portál, Praha, 2000, s. 14-28, s.74 - 118

Řezníček, I.: Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.23-24, s.29-32

Klíčová slova:

Pomáhající profese - neangažovaný pracovník - angažovaný pracovník - moc - pomoc- egoismus - altruismus - rozhovor - spoluzávislost

Klíčové otázky:

Definuj pojem pomáhající profese.

Co je lidský vztah jako systém?

Definuj syndrom vyhoření.

3. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s. 189-192

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001

Řezníček, I.: Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.16-19

Dilemata soudobé sociální práce

V sociální práci se v 19. a zejména ve 20. století projevila řada protichůdných tendencí, které lze obecně označit jako „vývojová dilemata“.

1. Formalizace a de-formalizace

Řezníček (1994) konstatuje, že sociální práce se stala etablovanou disciplínou až v tomto století. Dnes má svůj etický kodex, metodiku práce s klientem, formální způsob výuky a je silně finančně a organizačně navázána na státní správu. V procesu novodobé „institucionalizace“ diktované zájmem racionality a efektivity nevyhnutelně dochází ke snižování rozsahu přirozených činností jednotlivce, rodiny a jiných společenství, jež se stále více stávají předmětem formálně organizovaného, financovaného a centralizovaného úsilí. Jestliže ještě v devatenáctém století byla sociální práce převážně iniciativou soukromých a církevních organizací, je dvacáté století dobou rozšíření státem organizovaných služeb. Přesto, píše Schimmerlingová a Novotná (1992) se formalizovaná sociální práce i neformální sociální práce vyvíjejí současně a převaha jednoho nebo druhého přístupu je závislá na konkrétní sociálně politické situaci.

Proces formalizace nevyústil v úplné převedení veškeré sociální práce do rukou veřejných, územněsprávních a státních institucí. V průběhu vývoje sociálně politického myšlení vznikla pochybnost, zda formálně organizovaná sociální práce je schopna řešit sociální problémy úspěšněji a ve svých důsledcích levněji, než když se

věcem nechá volný průběh. Tak vznikla snaha o „de-formalizaci“. Schimmerlingová a Novotná (1992) ji charakterizují jako návrat sociální práce do rukou samotného sociálního pracovníka, který ji vykonává na základě licence, přičemž konkrétní pomoc při zajišťování všech potřeb člověka se uskutečňuje v přirozeném prostředí jeho domácnosti s pomocí jeho rodiny. Jinou formou de-formalizace, kterou můžeme sledovat v České republice v 90. letech 20. století, je rozvoj nestátního neziskového sektoru. V jeho rámci lidé vykonávají sociální práci jak na profesionální bázi, tak na principu občanské vzájemnosti a solidarity.

2. Profesionalizace a de-profesionalizace

Ve vztahu k profesionalizaci sociální práce pak autoři tyto procesy konkretizují a řadí k nim:

- vznik nových forem vztahů mezi sociálními pracovníky a klienty,
- ovlivňování rozhodování o vhodných metodách poskytování služeb a směru budoucího vývoje praxe tzv. „velkou společností“ prostřednictvím tvorby organizovaných profesních asociací a odborného školství,
- budování jistého profesního statusu v hierarchii ostatních profesí,
- tvorbu profesního etického systému,
- existenci jurisdikčních polemik o rozsahu kompetencí mezi příbuznými profesemi.

Řezníček (1994) také popisuje tyto protikladné tendence a hovoří o přívržencích alternativní sociální práce. Ti požadují „de-profesionalizaci“, která má otevřít přístup k sociální práci i laikům. Sociální služby poskytované přáteli, rodinou a dobrovolníky podle nich vedou k výraznějším výsledkům než odborný přístup.

3. Normativnost a nenormativnost

Sociální práce se ustavila jako profese pomáhající lidem stojícím mimo tzv. většinovou společnost přizpůsobit se této společnosti.

Řezníček konstatuje, že trendy tyto znejistěly celkové pojetí sociální práce jako profese, která definuje soc. problémy jako řešitelné obtíže konkrétních osob a převádí je na boj proti etablované majoritní společnosti.

4. Pomoc a sociální kontrola

Princip svobodného rozhodování klientů – akceptace pomoci. Viz. Úlehla, I.: Umění pomáhat, s. 20-24.

5. Polyvalence a specializace

Polyvalence znamená, že sociální pracovník poskytuje služby v nejrozmanitějších životních situacích. Specializace znamená, že sociální pracovník se věnuje pouze určitým sociálním problémům nebo jedním z jeho aspektů.

6. Sociální práce jako věda a umění

„Umění“ vyžaduje velkou škálu dovedností. Především jde o porozumění potřeb druhých a schopnost pomáhat. Sociální práce je také „vědou“, disponuje teoriemi a stále vytváří nové

Klíčové otázky:

Jaká vývojová dilemata sociální práce znáte?

Vysvětlete vztah sociální práce k jiným oborům.

4. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s.193-200

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce, Zeman, Brno, 2001, s.35-42

Citace: Navrátil

Psychodynamické perspektivy

Psychodynamické perspektivy jsou označením pro psychoanalytické a psychoterapeutické směry, které čerpají z díla Sigmunda Freuda (1856-1939). Jeho dílo ovlivnilo vývoj nejen pomáhajících profesí, ale také kulturu a společenské vědy obecně. Psychoanalytické myšlení mělo na formování sociální práce vliv zejména na počátku 20. století. V současné době se psychoanalytická schémata v sociální práci ve své původní podobě příliš neuplatňují. Přesto je nutno říci, že řada pojmů, které byly původně součástí psychoanalytického konceptu, se nyní stala samozřejmou součástí slovníku pomáhajících profesí. Často jsou však tyto pojmy užívány v jiných významech či kontextech, než byly užívány v době jejich vzniku. Psychoanalýza staví na třech základních předpokladech:

- Psychický determinismus. Lidské jednání je v zásadní míře ovlivňováno intrapsychickými procesy.
- Fyziologický determinismus. Rozhodující síly v životě člověka jsou síly fyziologické. Celý život je v psychoanalytickém pojetí vlastně bojem o udržení rovnováhy vůči nim.
- Existence nevědomí. Část mentálních procesů probíhá mimo naše vědomí.

Psychoanalytická teorie má tři části: „teorii osobnosti“, „teorii lidského vývoje“ a „teorii psychoanalýzy“- V následujícím textu se pokusím tyto jednotlivé části stručně charakterizovat.

Teorie osobnosti

Freudův pohled na osobnost člověka prošel několika vývojovými změnami. Jeho původní představy o struktuře osobnosti postihuje tzv. topografický model osobnosti, jeho pozdější názory reprezentuje spíše model strukturální (Storr, 1996).

Topografický model osobnosti

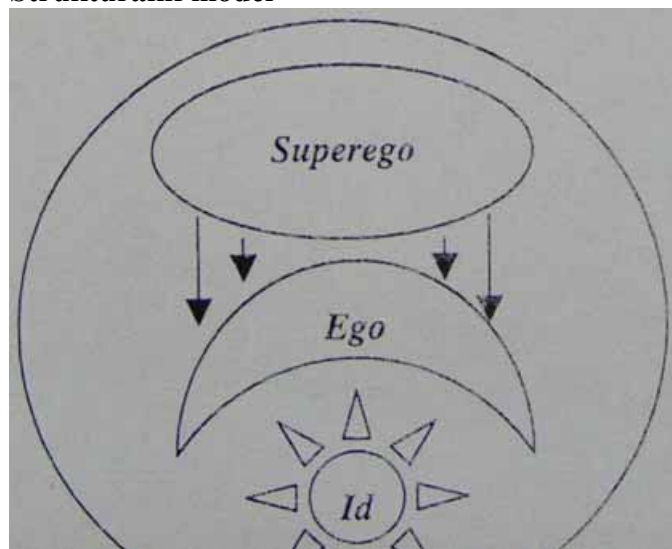
Lidská psychika má podle Freuda tři vrstvy (obrázek 2): „vědomí“, „předvědomí“ a „nevědomí“. Vědomí reprezentuje tu oblast psychiky, která je aktuálně vnímána a prožívána. Předvědomí je souhrnem duševních obsahů, které byly svého času vědomé a nyní byly pozapomenuty. Jejich opětovné vybavení však není obtížné a lze je uskutečnit. Nevědomí je svébytnou a svéráznou kategorií. Jeho obsah zůstává vědomí ukryt, a přesto ovlivňuje jednání a vývoj jedince. Neurózy podle Freuda vznikají jako důsledek aktivity nevědomí.

Strukturální model osobnosti

Osobnost je podle Freuda uzavřeným systémem. Všechna energie se musí uplatňovat v rámci tohoto systému a síla tlaků, kterým je člověk vystaven, je tak ještě násobena. Lidskou osobnost Freud popisuje jako trojici subsystémů, které mají vlastní zaměření a cíle (obrázek 3). Jsou ve vzájemné interakci a také v interakci s okolním prostředím. Interakci zde nesmíme chápat jako vzájemnou součinnost. Tyto segmenty lidské osobnosti jsou často v příkrém rozporu a tenze, které mezi nimi vznikají, jsou příčinou řady psychických i fyziologických obtíží. Tyto tři systémy se nazývají *Já* (Ono), *Ego* (Já) a *Superego* (Nadjá).

Strukturální model

„Id“ je oblastí základních instinktů a pudů. Odtud se derou na povrch naše skryté energie přetavené do základních biologických potřeb. *Id* se dožaduje bezprostředního uspokojení a nezajímá je, co si myslí jiní lidé nebo co říkají společenská pravidla. *Id* je podle Freuda dravá řeka, která chce bez milosti uchvátit vše, na co narazí. *Id* je oblastí principiálně **nevědomou** a **iracionální**. Jejím ústředním zákonem je *„princip slasti“*. *Id* dosahuje slasti prostřednictvím tzv. *„primárních procesů“*. V psychoanalytické terminologii se jimi označují různé fantazie, příp. noční sny, v nichž si lidé odreagovávají nenaplněná přání. *Id* je také oblastí, v níž jsou

uloženy základní síly života. Jsou jimi pud lásky „eros“ (libido) a pud smrti „thanatos“. Thanatos je pud související s agresí. Freud se ve svých pracích zabýval spíše pudem lásky a sexuality.

„Ego“ je spojovacím článkem Id a Superega. Řídí se „*principem reality*“ a je vědomé a racionální. Usiluje o to, aby se uskutečnily potřeby vycházející z Id, ovšem ve vhodný čas a za vhodných okolností. Úkolem Ega je udržení stability osobnosti a zachování jejího harmonického vývoje. Ego pracuje na bázi tzv. „*sekundárních procesů*“. Jejich cílem je dosažení opravdového uspokojení potřeby. Toho se dosahuje pouze v souladu s realitou na základě „*testování reality*“. Testování reality je proces, ve kterém si Ego ověřuje, zda dosažení potřeby je v dané situaci adekvátní.

„Superego“ je množinou zákazů a příkazů, které vznikly socializací. Jedná se tedy o morální systém, který nás trestá, jednáme-li v rozporu s jeho pravidly, a který nás chválí a oceňuje, jednáme-li s nimi v souladu. Superego je založeno na „*principu dokonalosti*“. Superego je moralizující silou, která po nás žádá, abychom odmítli každou slast a abychom usilovali o dokonalost.

Harmonie mezi těmito složkami je předpokladem zdravého psychického vývoje. Jednotlivé složky osobnosti však mohou být ve vzájemných konfliktech.

Intrapersonální konflikty

Osobnost je podle Freuda jednotný systém (Freud, 1991). Jeho jednotlivé složky na sebe vzájemně působí a ovlivňují se. Podstatu této interakce vystihují dva pojmy „*katexe*“ a „*antikatexe*“. Katexe je proudění energie z Id ke zdroji uspokojení. Antikatexe je energie jejímž zdrojem je Ego a Superego a která brání uspokojení Id, a je tedy v přímém protikladu síly působící z Id (odporuje katexi). Katexi jako proces, v němž vznikají mez člověkem a předmětem jeho touhy rozličné vazby, pozoruhodným způsobem ilustrují Peck (1993) na řadě kasuistik.

Id versus Ego

Id se dožaduje okamžitého uspokojení potřeby, Ego testuje realitu a odmítá tento požadavek uplatnit. Příkladem může být žák v hodině. Chtěl by si sice povídat se svým kamarádem, ale protože ví, že učitel takové chování trestá poznámkou do žákovské knížky, zvažuje, zda nebude lépe počkat až na přestávku.

Id versus Superego

Id se dožaduje okamžitého uspokojení potřeby ale Superego to odmítá na základě zvnitřněných morálních pravidel. Za příklad si vezměme studenta, který by si beztrestně mohl opsat svůj úkol od jiného studenta, ale neudělá to, protože je přesvědčen, že by takové jednání bylo nemorální.

Ego versus Superego

Racionální hodnocení Ega se dostává do rozporu s morálními stanovisky Superega. Příkladem může být vážné dilema ženy, která je nechtěně v jiném stavu a z racionálního hlediska by za nejvhodnější řešení považovala potrat. Její náboženské přesvědčení ji však takovýto krok nedovoluje.

Vývoj osobnosti

Podle Freuda člověk prochází pěti vývojovými stupni (Freud, 1971). Jsou to stupně psychosexuálního zrání. V psychosexuálním vývoji hrají významnou roli tři „*erogenní*

zóny": **orální, anální a falická**. Tyto zóny jsou tělesnými oblastmi, které mají podle Freuda zvláštní význam pro prožívání tělesné slasti. Oblast orální zahrnuje rty a vnitřek úst, oblast anální konečník a oblast falická pohlavní orgány. S psychosexuálním vývojem jsou erogenní zóny spojeny následujícím způsobem:

Orální stadium (0-1 rok)

Uspokojení a slast dítě prožívá v souvislosti s přijímáním potravy. Slast je spojena se sáním a polykáním. Čím je dítě starší, tím se příjemné zážitky spojené s touto oblastí stávají méně uspokojujivé. Odstavení dítěte, prořezávání zoubků způsobí, že se tento zdroj příjemných podnětů dítěti naruší.

Anální stadium (2-3 roky)

Střediskem slasti se stává oblast anální. Prožitek slasti je spojen se spontánním vyprazdňováním střev. Spontánnost vyměšování je však časem podrobena výchově i čistotnosti. Tím se dítěti odejme také tento zdroj příjemných pocitů.

Falické stadium (3-5 let)

Ve falickém období se jako zdroj příjemných pocitů do popředí dostává oblast pohlavního ústrojí. V této etapě se zpravidla objevuje „*Oidipův komplex*“ (Elektrín komplex – dívky). Jde o to že se dítě podvědomě zamilovává do rodiče opačného pohlaví a současně začíná prožívat nepřátelství vůči rodiči stejného pohlaví (nepřátelství vůči sokovi). Tyto komplexy zanikají vývojem a tzv. **identifikací**, tj. procesem, který vyústí v akceptaci role rodiče téhož pohlaví. V této etapě psychosexuálního zrání mohou děti prožívat tzv. „*kastrační úzkost*“. U chlapců je spojena s erotickými city k matce a z obavou z trestu (z kastrace) za tyto city. Děvčátka pak prožívají kastační komplex jako vlastní anatomickou nedostatečnost, neboť na rozdíl od mužů postrádají penis.

Pokud vývoj probíhá normálně, děti překonají neurotické impulsy komplexů a plně se ztotožní s rolí rodiče stejného pohlaví. Freud však předpokládal, že se děvčata s rolí ženy identifikují pomaleji a že Elektrín komplex vlastně nikdy nepřekonají.

Období latence (6-12 let)

Sexualita ustupuje do pozadí. Převažuje orientace na sociální okolí.

Genitální stadium (puberta a dále)

Je to fáze, v níž se završuje psychosexuální vývoj. Začíná dospíváním a projevuje se neobvykle silnými impulsy. Na rozdíl od dosavadní autoerotické orientace nastupuje orientace na heterosexuální vztahy. Pokud vývoj proběhne bez regrese, nastupuje normální sexuální chování.

Obranné mechanismy

Obranné mechanismy umožňují člověku regulovat tlaky vyvolávající úzkosti. Příčinu úzkosti Freud hledal nejprve v nevybitém sexuálním napětí, posléze v odloučení dítěte od matčina lůna při porodu (porodní trauma) a ještě později jako reakci Ega na různé vnitřní pudové tlaky, které jsou pro Ego nepřijatelné. K objasnění obranných mechanismů výrazně přispěla zejména Anna Freudová (1937), dcera Sigmunda Freuda.

Vytěsnění

Vytěsnění patří k základním obranným mechanismům. Nebezpečné zážitky jsou vytěsněny do nevědomé úrovně, kde jsou udržovány silou Ega. Důsledky potlačení určitého zážitku či přání se mohou projevat po celá léta úzkostnými stavy.

Muž přejel dítě a prožil šok, ve kterém na tuto hrůznou událost zapomněl. Trápil se ovšem úzkostnými stavy, které podle něj neměly žádné opodstatnění.

Projekce

Projekce je přenesení vlastních nedostatků, pocitů, myšlenek na jiného člověka.

Charakteristickým příkladem projekce bude dotaz podrážděného manžela k jeho choti:

„Proč jsi tak nervózní...?“

Sublimace

Ventilace neuskutečněných energií jiným směrem, Freud připisoval sublimaci obrovský význam. Věda a umění jsou podle něj takovouto sublimací neuplatněných energií. Podobně je tomu s agresivními sporty, které jsou formou kanalizace energie libida.

Opačné reagování

Ty představy a touhy, které byly odmítnuty Superegem, se začnou realizovat v opačné polarizaci. Obvykle s velkou radikalitou a fanatismem a jeví se jako nepřiměřené.

Potlačovaná nenávisť se projevuje masivními projevy náklonnosti.

Regrese a fixace

Jedná se o sestup na vývojově nižší stadium. Zatímco regrese je krátkodobá, fixace se projevuje dlouhodobým setrváním v nižším vývojovém stádiu.

Starší děti začnou v náročné situaci šišlat - očekávají, že i druhá strana bude reagovat na stejné úrovni.

Identifikace

Identifikací se rozumí ztotožnění se s druhým člověkem, nápodoba jeho chování. Výrazně se může projevit zvláště v napjatých situacích.

Chybné úkony (parapraxe)

Jsou přechytnutí či jiné formy chování, kterými se napovrch derou nevědomá přání. Často vyjadřují skrývaný negativní vztah k určitému tématu, situaci či osobě. Mohou být ovšem prostředkem, který zprostředkuje bezděčné vyslovení pravdivého obrazu člověka o sobě.

Klíčové otázky:

Zhodnoťte význam psychoanalýzy pro soudobou praxi sociální práce.

5. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s.201-216

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce, Zeman, Brno, 2001

Citace: Navrátil

Humanismus v sociální práci

Přístup orientovaný na klienta

Carl R. Rogers (1951, 1961, 1970, 1977, 1983, 1998) je pravděpodobně nejvýznamnější humanistický autor, který ovlivnil sociální práci. Jeho vliv je ovšem nepřímý a působí zejména tam, kde se součástí sociální práce stala poradenská činnost. K jeho významným poznatkům patří zejména zjištění o charakteru podmínek, které podmiňují úspěšnou práci s klientem. Tyto podmínky souvisí s tím, jakým způsobem

přistupuje sociální pracovník ke vztahu s klientem a jak tento vztah vnímá klient. Podle Carla Rogerse je podstatné, aby pomáhající pracovník v terapeutickém vztahu usiloval o kongruenci a opravdovost, bezpodmínečnou pozitivní vazbu a empatii. „Kongruence a opravdovost“ znamená, že pomáhající pracovník má jednat v souladu se svým prožíváním. Ve vztahu ke klientovi vystupuje jako skutečná osoba, nejde o použití určité techniky, ale o sdílení vztahu. „Bezpodmínečná zpětná vazba“ vyjadřuje úsilí pomáhajícího pracovníka o přijímání klientovy osobnosti bez hodnocení jeho postojů a chování. „Empatie“ je snaha prožívat a chápat klientovu situaci „jeho očima“. Dále má být přístup sociálního pracovníka podle Rogerse také „nedirektní“ a „nehodnotící“, jeho součástí má být „aktivní naslouchání“ a „autentické přátelství“. Rogersovo pojetí pomáhajícího vztahu a jeho dimenzí dnes patří k základním poznatkům, které se v sociální práci široce uplatňují.

Protože Rogers (1998) předpokládá klientovu jedinečnost, odmítá diagnózu a klasifikaci podmínek. Osobnost člověk je chápána jako „proces“, je neustále ve vývoji a nikdy není zcela hotova. Další teze, kterými Rogers charakterizuje osobnost člověka, jsou:

- Člověk má právo na vlastní důstojnost a rozvoj, jeho podstata je přirozené dobrá lidskou osobnost je třeba respektovat.
- Člověk je schopen si uvědomovat své vlastní hodnoty a řídit se jimi. Být odpovědný k sobě i druhým.
- Člověk je schopen uspořádat a hodnotit své vlastní pocity, myšlenky a chování.
- Člověk je schopen se sám rozvíjet a utvářet své pozitivní vlastnosti.
- Člověk je schopen konstruktivní změny a osobnostního vývoje k plnému uspokojivému vlastnímu životu.

Vedle těchto vlastností přisuzoval Rogers (1961) lidskému bytí také principiální „svobodu“. Zážitek svobody má podle něj také významný terapeutický efekt (například formou zničení symbolu toho, co klienta svazovalo). Dále přisuzoval organismu zvláště „účelnost a racionalitu“. Organismus ve své moudrosti směřuje lidské chování k určitým cílům, kterých ovšem často kvůli našim vědomým zásahům či společenským konvencím nedosáhne.

Všichni lidé mají podle Rogerse (1951) tendenci k „sebeaktualizaci“¹. Podstatou této tendence je snaha uchovat a rozvíjet vlastní existenci. Uskutečňuje se naplňováním různých aktuálních potřeb (fyziologické potřeby, potřeba jistoty, bezpečí, uznání atd.) a je podstatou lidské motivace. Rogers rozlišil „JA“ a „organismus“. Zatímco organismus chápe jako psychofyzický podklad veškerého prožívání, jako prostor, který obsahuje subjektivní realitu a sebeaktualizační tendence osoby, JÁ vůči prožitkům a subjektivní realitě zaujímá postoj. JÁ ke skutečnosti prožívaného přistupuje s hodnocením. Jaký postoj k ní zaujme, je důležité pro duševní zdraví člověka. JÁ může prožitky v zásadě odmítnout nebo akceptovat. Odmítání určitých prožitků se může dít nevědomě. Čím více je JÁ schopno všechny prožitky přijmout za své, tím lépe. Soulad mezi realitou prožívání a postojem vůči ní označuje Rogers jako „kongruenci“. Jedině kongruentní osobnost je schopna vnímat své skutečné JÁ. Stav rozporu mezi subjektivním prožíváním a postojem JA vůči němu se nazývá „inkongruence“.

Vztahu člověka k sobě samému, který se označuje jako „*sebepojetí*“, přisuzuje Rogers (1959) velký význam. Ve velké míře je podle něj ovlivněn rodičovskou výchovou. Pro utvoření pozitivního sebepojetí dítěte je podle Rogerse nezbytná bezpodmínečná akceptace. Dítě, které vyrůstá v lásce bez podmínek, se učí přijímat všechny své prožitky jako součást svého JÁ. Když se výchovný vztah vyznačuje výroky typu: „Budu tě mít rád když...“, dítě se musí chovat, jako by určité prožitky neexistovaly, a to u dítěte navozují stav inkongruence, který je základem negativního sebepojetí.

Později Rogers (Rogers, 1977) své myšlenky rozšířil a transponoval své humanistické ideály také do sféry komunitní práce, organizace a politické změny.

Rogersovo pojetí práce s klientem je zřetelně humanistické svojí orientací na klienta jako jednotlivce, důrazem na jeho **hodnotu** a přisuzováním **účelnosti a racionality** podstatě lidské bytosti. Existenciální motivy jsou zřetelné zejména v optice subjektivity, v důrazu na **kreativitu** jednotlivce, která je limitována společenskými pravidly i ve vnímání člověka jako bytosti v principu **svobodné**. Typicky existenciální charakteristikou je pojetí práce s klientem, které si jako východisko pro řešení problému bere **vnitřní aktivitu klienta** a zdůrazňuje **prvek vztahu**.

Transakční analýza

Transakční analýza se opírá o dílo Erica Berne (1961, 1964). Její prvopočátky jsou; podobně jako u Rogersovy terapie zaměřené na klienta spojeny s psychoanalytickým pojetím osobnosti. Používá také některé prvky její terminologie. Přesto je obvykle považována za jednu z forem humanisticky orientované terapie a na rozdíl od deterministické psychoanalytické teorie spočívají její principy na předpokladu, že lidé jsou odpovědné, autonomní jednotky, které mají potenciál řídit vlastní životy a řešit své problémy.

I tato koncepce vychází z předpokladu, že problémy mohou nastat v důsledku poruchy vývoje v raném dětství. Ačkoliv měla transakční analýza v době svého vzniku určitá východiska společná s psychoanalýzou, vyvíjela se na ni zcela nezávisle. Dnes má svoji vlastní literaturu i výcviková schémata. Do obecné sociální práce se transakční analýzu nepodařilo plně integrovat. Zůstává spíše terapeutickým systémem, se kterým pracují jen speciálně školení a trénovaní specialisté (Kratochvíl, i 998; Payne. 1997).

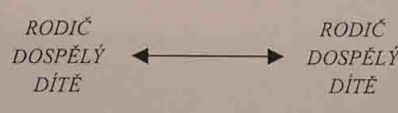
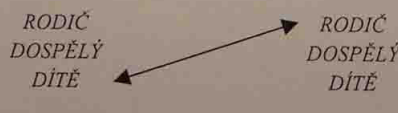
Transakční analýza sestává ze čtyř elementárních částí: strukturální a transakční analýzy a analýzy her a scénáře.

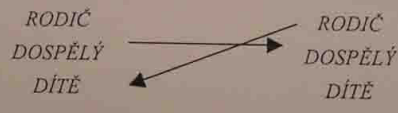
Strukturální analýza

První část vychází z toho, že naše osobnost disponuje třemi úrovněmi nazírání na svět –rodičovskou, dětskou a dospělou. Ty jsou spojené s typickými charakteristikami chování. „*Rodičovská úroveň*“ se projevuje postoji, které vyjadřují příkazování a zakazování. Jsou to rodičovské postoje vůči dítěti. „*Dětská úroveň*“ obsahuje takové pocity a postoje, které jsme zažili v dětství. Jedná se o sebestřednost, těkavost, nekontrolovanost, ale také kreativitu. „*Dospělá úroveň*“ řídí, většinou racionálně, vztah mezi zmíněnými úrovněmi osobnosti a vnějším světem. Tyto koncepty jsou zřetelně inspirovány psychoanalytickým pojetím osobnosti, ve kterém se rozlišuje Superego, Ego a Id. Transakční analýza se ovšem tolik nezabývá vnitřními vztahy jednotlivých částí osobnosti, energiemi a iracionálními reakcemi.

Transakční analýza

Druhá část, která je označována stejně jako celý model – „transakční analýza“, se zajímá o to, jak jednotlivé úrovně osobnosti daného člověka vstupují do interakce s úrovněmi osobnosti jiného člověka. „Transakce“ jsou interakce, které se odehrávají mezi úrovněmi osobností. Tyto interakce mohou být „komplementární“ nebo „nekomplementární“ a „zjevné“ nebo „skryté“. Když úrovně osobnosti v komunikaci nejsou komplementární a když zjevná sdělení vyjadřují jinou úroveň osobnosti než skrytá, dochází k problémům. Příklady jednotlivých typů transakcí jsou uvedeny v tabulkách 6-8.

Tabulka 6: Komplementární transakce (problémy nevznikají)	
Do komunikace vstupují dvě vzájemně se doplňující osobnostní úrovně.	
A) Rovnoběžná transakce: transakce probíhá na stejné úrovni na obou stranách.	
	
Příklad: DOSPĚLÝ se ptá: „V kolik hodin bude dnes oběd?“ DOSPĚLÝ odpovídá: „Dnes bude o něco později. Asi ve čtvrt na dvě.“	
B) Šikmá transakce: transakce probíhá na jiné úrovni na každé straně, ale vzájemně se doplňují.	
	
Příklad: DÍTĚ říká: „Není mi dobře.“ RODIČ reaguje: „Aby to nebylo něco vážného. Raději si lehní, uvařím ti čaj.“	

Tabulka 7: Nekomplementární transakce (problémy vznikají)	
Do komunikace vstupují dvě vzájemně se nedoplňující osobnostní úrovně.	
Do komunikace vstupují osobnostní úrovně, které se vzájemně nedoplňují. Dochází k mimoběžné komunikaci.	
	
Příklad: DOSPĚLÝ se obrací na DOSPĚLÉHO: „Nevíš, kde mám hodinky?“ RODIČ však reaguje na DÍTĚ: „Tam, kdes je nechal.“	

Tabulka 8: Ulteriorní (skryté) transakce (problémy vznikají)

Během transakcí vstupují do hry různé osobnostní úrovně.	
Transakce sice formálně mohou vypadat jako komplementární, ale jejich obsah vyjádřený intonací, dikcí, gestikulací atp. napovídá, že v transakci vystupuje ještě další osobnostní úroveň.	
RODIČ DOSPĚLÝ DÍTĚ	RODIČ DOSPĚLÝ DÍTĚ
Příklad: DOSPĚLÝ se ptá DOSPĚLÉHO (formální otázka) ale současně RODIČ DÍTĚTE (intonací) „Jak to, že jsi tu ještě neuklidil?“	

V praxi se poradce snaží zjistit, které osobnostní úrovně jsou uplatňovány v průběhu transakcí, a snaží se klientům pomoci komunikovat více konstruktivně.

Analýza her

Třetí součástí transakční analýzy je „analýza her“. Ta se soustřeďuje na transakce z hlediska charakteristik interakcí a chování. Hra je vlastně sled po sobě následujících transakcí. Poradce se v průběhu analýzy her zabývá tím, jak účastníci her naplňují své „potřeby“ a z jaké „životní pozice“ vycházejí. Lidé mají podle Berného tři skupiny emočních potřeb. Potřeba „stimulace“ se naplňuje uměleckými, volnočasovými a pracovními aktivitami. Potřeba „uznání“, která se uskutečňuje „pohlazením“. Pohlazení může být jak faktické, tak třeba verbální. Poslední skupinou potřeb jsou ty, které se týkají „strukturovanosti života“ (např. čas). Zkušenosti, které jsme získali v dětství, ovlivňují naši životní pozici. Životní pozicí se rozumí způsob, jak vnímáme sebe sama a ostatní kolem nás, a náš obecný přístup k světu. Berne charakterizoval čtyři životní pozice (viz tabulka 9).

Tabulka 9: Čtyři životní pozice v transakční analýze

Životní pozice	Význam
Já jsem OK – Ty jsi OK	Pozitivní hodnocení vlastní osoby i ostatních.
Já jsem OK – Ty nejsi OK	Sebehodnocení je pozitivní, hodnocení druhých negativní. Tendence obviňovat druhé za vlastní problémy, kritizovat je (podobně jako projekce v psychoanalýze).
Já nejsem OK – Ty jsi OK	Sebehodnocení je negativní, hodnocení druhých je pozitivní. Tendence cítit se jako méněcenný a nekompetentní.
Já nejsem OK – Ty nejsi OK	Kritický postoj jak vůči sobě, tak vůči druhým.

Hry jsou typickým projevem ulteriorních transakcí, v nichž se odráží „nezdravá“ životní pozice. Jejich cílem je naplnit některou z uvedených potřeb. Pracovník analyzuje hry s klientem, který je pak může pochopit a odmítnout, aby dosáhl cíle uspokojivější interakcí. Mezi oblíbené hry patří: „Kdyby nebylo tebe, tak bych dnes byl...“, „Ano, ale...“, „Kopněte si do mě...“, „Už tě mám. Ty darebáku...“.

Analýza scénáře

Čtvrtou složkou transakční analýzy je „analýza scénáře“. Zabývá se tím, jak transakce v minulosti vedly k přítomné životní pozici a hrám. Specifické scénáře se vytvářejí

zejména systematickým (většinou nevědomím) „úsilím“ rodičů v dětství. Rodičovská poselství typu „nikdy nikomu nevěř“, „na co sáhneš, to pokaziš“, „musíš si věřit“, „svět je fajn“, „život je jedna velká tragédie“ apod. formují pozici, na jejímž podkladě děti později jednají.

Transakční analýza je spjata s teorií komunikace. Její evidentní spojení s psychoanalytickou teorií není třeba přeceňovat. Transakční analýza zdaleka tolik nestaví na vysvětlování mechanismů uplatňování pudových energií a není deterministická.

K humanistickým východiskům transakční analýzy patří předpoklad, že lidé jsou **odpovědné, autonomní jednotky**, které mají **potenciál řídit své vlastní životy a řešit své problémy**. V důrazu na **vztah, vnitřní aktivitu, interpretativnost** můžeme nalézt společné prvky s existenciální tradicí.

K humanistické tradici sociální práce

Roersova terapie zaměřená na klienta a Berneho transakční analýza nejsou jedinými humanistickými školami sociální práce, které vznikly a rozvíjely se v druhé polovině dvacátého století. Carkhuff a Berenson (1977) upozorňují, že v 60. a 70. letech se objevilo několik dalších vlivných humanistických terapeutických škol. A navrhuji teze. Které mají charakterizovat jejich společné rysy:

- Člověk si může porozumět jen ve vztahu k jiným lidem.
- Nejsilnější strach v životě člověka pramení z obavy ze ztráty druhých a z osamění.
- Člověk prožívá pocit viny, protože není schopen uplatňovat svoji kreativitu.
- Pokud člověk jedná na základě vlastního rozhodnutí, je odpovědný za své jednání.
- Terapie podporuje klientovu akceptaci vlastní svobody a odpovědnost.

Ačkoliv je existenciálně laděná sociální práce primárně orientovaná na individuální práci s klientem, předpokládá se, že sociální pracovník chápe širší společenské a politické souvislosti problémů svých klientů. Na rozdíl od politické sociální práce však o politickou změnu neusiluje.

Člověk nejenom že nevnímá vlastní smysl, ztratil také schopnost jej hledat. V historicky ranějších formách lidských společenství člověku poskytovaly orientaci jeho instinkty a tradice. Instinkty atrofovaly a tradice se vytratily. V důsledku tohoto vývoje člověk postrádá schopnost nalézat vlastní smysl a uspokojivé životní hodnoty. V důsledku toho trpí a ve snaze přimknout život k něčemu významnému se často stává konformním nebo podléhá totalitním režimům (Frankl, 1996a).

□rankův□ existenciální analýza a logoterapie nenabízí žádnou třetí cestu organizace společnosti. Vždy mu jde o jednotlivce (tak, jak je to vlastní existenciální filosofii). Také jeho pomocná ruka míří právě k němu. Středem existenciálně analytického (logoterapeutického) pohledu je vždy trpící člověk, který hledá pomoc. Člověk, který ve své nouzi potřebuje oporu, aby se dokázal zorientovat a načerpal životní energii (odvahu) pro hledání vlastního sebeurčení.

Logoterapie je cestou, která vede trpícího člověka k nalezení smyslu, který je ukryt v jeho situaci a v něm samém. Abych předešel nedorozumění, musím včas vysvětlit, že se nepředpokládá, že je logoterapeut vševědoucí a že cílem jeho intervence je

rozpoznat význam a smysl celého klientova života. Otázky po smyslu existence a bytí vůbec jsou „rankův“ tzv. otázkami „vyššího smyslu“, kterými se existenciální analýza ani logoterapie nemá zabývat. Ty jsou předmětem náboženského poznání. Logoterapeut se vždy zabývá otázkami významu konkrétní situace nebo události. Logoterapeut však není tím, který smysl událostí poznává a předává klientovi. To musí učinit klient sám. Logoterapeut mu takové nahlédnutí umožňuje a usnadňuje. **Zvláštní a pomáhající charisma logoterapeuta spočívá v jeho východisku, že každá situace v životě každého člověka má nějaký smysl.** To je pozice, kterou logoterapeut nemůže nikdy opustit.

V následujících částech této kapitoly se budu věnovat vysvětlení základních pojmů, které jsou základem existenciální analýzy a logoterapie. Pracuji s původními pojmy „rankův“ pojetí a záměrně se hlouběji nezabývám jejich doplněním či modifikací, které učinili jeho následovatelé. Důvodem tohoto přístupu je snaha představit existenciální analýzu a logoterapii v její původní podobě.

Existenciální vakuum, existenciální frustrace, noogenní neuróza

Frankl formuloval svoji existenciální analýzu a metodiku práce s klientem v situaci, kdy lékaři, terapeuti i sociální pracovníci byli v narůstající míře konfrontováni s pocitem „rankův“ky u svých klientů. Tento pocit „rankův“ky Frankl označil jako „*existenciální vakuum*“.

Vznik existenciálního vakua je dle Frankla spojen s tím, že se člověk vymanil z říše instinktů a opustil tradice vlastní kultury. Tak mu jeho instinkty neříkají, co musí dělat, a jeho tradice, co by měl dělat. Za těchto okolností člověk neví, co chce, a dokonce ani co by chtít měl. Proto se lidé dneška utíkají ke konformismu nebo se nechávají spoutávat totalitarismem. Obojí je však výrazem rezignace na vlastní odpovědnost za život, který člověk prožívá (Frankl, 1997a).

Pocit „rankův“ky, který Frankl označuje jako existenciální vakuum, je identifikovatelný také empirickou cestou (Crumbaugh a Maholick, 1972; Popielski, 1987, Lukášová, 1997 a další). Frankl na základě vlastních zkušeností píše:

„Pokud jde o výskyt (nikoliv noogenních neuróz, nýbrž existenčního vakua), ukazuje statistická sonda, kterou jsem prováděl před lety mezi posluchači svých přednášek na lékařské fakultě univerzity ve Vídni, že asi 40 % posluchačů zažilo pocit „rankův“ky; mezi mými americkými posluchači to nebylo 40 %, nýbrž 81 %“ (1998:16).

Existuje také řada dalších empirických výzkumů, které se zabývají měřením nebo kvalitativní interpretací existenciálního vakua. Frankl (1999:12) podává výčet těch autorů, kteří přispěli k prohloubení chápání tohoto konceptu, a uvádí mezi nimi: „*Browna, Cascianiho, Crumbaugh, Dansarta, Durlaka, Kratochvíla, Lukasovou, Lunceforda, Masona, Meiera, Murphyho, Pláňavu, Popielského, Richmonda, Roberte, Ruche, Saleeho, Smitha, Yarnella a Younga*“. Tito autoři měli mj. prokázat, že existenciální vakuum není v populaci distribuováno s ohledem na věk, vzdělání, pohlaví, náboženské vyznání ani výši IQ.

Trvajících neschopnost nalézt odpovědi na otázky životního smyslu „*existenciální frustrace*“ může vést ke vzniku „*noogenní neurózy*“ nebo může vyvolávat jiné problémy, které vznikají jako důsledek neadekvátní snahy existenciálního vakuum překonat. K. takovým problémům může náležet například sebevražednost, drogová závislost, alkoholismus, kriminalita mládeže a mnohé jiné formy problémového

jednání. Také o jejich vztahu s existenciální frustrací vypovídají četné empirické práce (Frankl, 1999).

Sám o sobě však pocit „rankův“ ky Frankl za neurózu nepovažuje. Kladení otázek po smyslu považuje za aktivitu, která bytostným způsobem charakterizuje člověka a jeho existenci. Polemizuje v tom s Freudem, který hledání smyslu existence označil za výraz patologického stavu osobnosti člověka.

Frankl dále na základě faktického výskytu existenciálního vaku a existenciální frustrace postuluje svůj základní koncept „vůli ke smyslu“ jako základní motivační sílu člověka. Píše (1999:11): *„Všeobecný výskyt pocitu nesmyslnosti nám může posloužit jako znamení kde můžeme najít základní motivační sílu, ... kde, můžeme najít to, co člověk skutečně chce.“*

Nemoci doby jako důsledky existenciální frustrace

Existenciální frustrace je podle Frankla příčinou či spíše podkladem řady „nemocí doby“. Za nemoci doby Frankl považuje různé životní postoje jednotlivců či skupin, které jsou obecné anebo v pohledu existenciální antropologie považovány za problematické. Patří k nim „fatalistický postoj k životu“, „provizorní postoj k životu“, „kolektivistické myšlení“ a „fanatismus“ (Frankl, 1999:102).

Řada lidí i vědců se problémem „nemocí doby“ vážně zabývá a jedna z příčin bývá identifikována v rostoucím civilizačním tempu. Frankl představu zrychleného tempa jako příčiny „nemocí doby“ zcela odmítá. Tvrdí, že zrychlené tempo doby je spíše pokusem o autoléčbu. Růst tempa chápe jako formu sebeklamu, který má ukrýt problém hlubší povahy. „ Člověk prchá před vlastní pustotou a prázdnotou, na tomto útěku se vrhá do zmatku“ (Frankl, 1998:33). Tempo vlastně člověku slouží jako záclona, kterou zastírá svůj pocit frustrace, nenaplnění smyslu života.

Za další charakteristiku „nemocí doby“ bývá označována úzkost, strach, Frankl význam tohoto symptomu relativizuje a poznamenává, že žádná z dob předešlých nebyla ušetřena obtížemi a těžkostí (otrokářství, stěhování národů, epidemie atd.). Obrací se na psychiatra Joachima Bodamera a spolu s ním konstatuje, že pokud dnešní člověk trpí strachem, je to strach z nudy. Dále se opírá o kasuistiky profesora Plüggeho. Ten prováděl rozhovory s lidmi, kteří se pokusili o sebevraždu, a konstatoval, že k motivům sebevražedného jednání nepatřil konflikt v povolání, hospodářská nouze či problém jiného druhu. Ve skutečnosti jím byla nuda. Spolu s Pavlem Polákem pak dále pokračuje a myšlenku rozvádí. Vyřešení sociální otázky (sociálních problémů) automaticky neimplikuje odstranění neurotických obtíží. Jejich řešení spíše předpokládá potřebu řešit existenciální otázky.

Frankl označuje zajeden z neurotických symptomů dnešního lidstva (tzv. patologického ducha doby) „fatalistický postoj k životu“. Fatalitu Frankl chápe jako neomezené přesvědčení, že se vše děje takovým způsobem, který je neovlivnitelný. Lidé podle něj žijí jakoby museli vlastnit auta, trávit dovolenou u moře, konzumovat hamburgery, být nezávislí na vlastním partnerovi, trávit hodiny nakupováním atd. Taková fatalita je však podle něj odmítnutím odpovědnosti za vlastní život a souvisí s neschopností vnímat cenu vlastního života v perspektivě jedinečného smyslu.

Frankl (1998:46) navrhuje otázky, které mají v individuálním pohovoru či formou dotazníku odhalit přítomnost postoje, který je charakteristický pro tuto „nemoc

doby“. Otázka, která má identifikovat přítomnost fatalistického postoje, zní následovně: „*Věříte, že člověk koneckonců není nic jiného než hrací míč vnějších a vnitřních sil a mocností?*“

Dalším příznakem „nemoci ducha doby“ je podle Frankla „*provizorní postoj k životu*“. „*Člověk zvyklý žít pro dnešek žije mimo jakoukoliv snahu svůj život aktivně utvářet.*“

Život má smysl za všech okolností. Také v mezních situacích života. Úkolem může být již jen to, že utrpení plynoucí ze situace dokážeme přijmout. Frankl nás vybízí, abychom měli neustále na paměti, „*...že lidský život nikdy nemůže být doopravdy beze smyslu, pak i konec a přinejmenším utrpení v sobě skrývají smysl*“ (1998:41). Přijetí této myšlenky je podle Frankla v přímém rozporu s provizorním postojem k životu.

Provizorní postoj k životu nemá oprávnění v žádné situaci. Ani vůči přicházející smrti není život beze smyslu. Ba i v tomto případě je člověku uložen úkol, zcela konkrétní, obecně platný úkol i kdyby šlo pouze o skutečné oprávněné utrpení plynoucí z vlastního osudu“ (1998:40).

Člověk se vyznačuje jednorázovostí (aspekt času) a jedinečností (sociální aspekt). Smysl osobní jedinečnosti spočívá v jeho významu pro společenství. Podobně společenství (celek) potřebuje individuální existenci, aby sama měla smysl. V mase člověk ztrácí to nejvlastnější – odpovědnost. Tendence útěku před odpovědností je motivem všeho kolektivismu. Pospolitost je společenství odpovědných lidí, masa je sumou odosobněných bytostí (Frankl, 1996a:84-87). Jednotlivec je základem vši společnosti. Mezi ním a společností je dialektický vztah. Společnost zajišťuje smysl individuality jednotlivců a zajištěná individualita jednotlivců zajišťuje smysl společnosti. Toto je základní odlišení společnosti od masy, davu. (Frankl).

Otázka, která má identifikovat přítomnost kolektivistického postoje, zní následovně: „*Věříte, že je nejdůležitější nebýt nápadný?*“ (Frankl, 1998:46).

Fanatik přehlíží osobnost druhého člověka. Neuznává platnost jiného způsobu myšlení než vlastního. Přitom sám vlastně nemyslí a přejímá veřejné mínění. Vtom tkví jádro nebezpečí fanatismu. „*Fanatismus*“ je „*rankův*“ ztělesněním myšlenky, že účel světí prostředky. Pro fanatika se všechno stává pouhý trikem, pouhým prostředkem k dosažení cíle. Frankl k tomu poznamenává: „*... jsou prostředky, které mohou cíl znesvětit*“. A jsou také věci, které se podle Frankla stát prostředkem prostě nesmějí. Opíraje se o Kanta říká: „*... proto je zde člověk, který nikdy nesmí být degradován na pouhý prostředek*“.

Existenciální analýza

Svoji existenciální analýzu chápe Frankl (1997a:61, 72) jako „*antropologický výzkumný směr*“. Pokud zde však hovoří o analýze, rozumí jí něco jiného než například Freud (vůči němuž se ve své práci často vymezuje). Nejde mu o atomizaci předmětu, o popis jeho částí. „*rankův*“ jde o něco hlubšího a podstatnějšího. Usiluje „*... o vyjevení toho, co je implicitně obsaženo v podstatě existence*“ (1997a:72).

6.2.1. Otázka svobody člověka

Existenciální analýza jako výklad člověka a jeho existence je pokusem odpovědět na otázku po smyslu tohoto bytí. Frankl se k otázkám smyslu propracovává přes širší úsilí definovat pojmy, které vystihují podstatné rysy existence člověka. Prvním z nich je mu **lidská svoboda**.

Svoboda a odpovědnost

Být člověkem pro Frankla znamená „*být si vědomý své odpovědnosti*“. Existenciální analýza si tedy klade za cíl na odpovědnost člověka za své vlastní bytí upozorňovat, a je-li to možné, chce ho k ní také vést.

„*Odpovědnost*“ je v existenciální analýze chápána jako eticky neutrální pojem. Sám o sobě neurčuje, za co je člověk odpovědný a před kým (čím). V tomto smyslu zůstává existenciální analýza eticky neutrální a tento přístup se přísně přenáší také do logoterapeutických postupů (1996a: 195-203).

Vedle odpovědnosti je druhou nepominutelnou charakteristikou lidské existence „*svoboda*“. Je jednou z nejvlastnějších charakteristik lidského bytí. Člověk ve Franklův pojetí splývá se svoji svobodou podobně jako zvíře splývá se svými pudry. Svoboda má podle Franklův dvojí aspekt. Existuje „*svoboda od*“ a „*svoboda k*“. *Svoboda od* je vlastně emancipací a „*svoboda k*“ je odpovědností. Svobodu není možno chápat jen ve smyslu svobody od něčeho, svoboda vždy má nepominutelný rozměr odpovědnosti. V odpovědnosti se člověk se svobodou podřizuje zákonu. Takto nás odpovědnost propojuje vždy s nějakým vyšším řádem a je zpětnou vazbou naší svobody. (Frankl, 1997a:34, 52).

Svoboda a osud

Osud je Franklův všechno to, co člověk ve svém životě nemůže ovlivnit. Mohou to být jeho dispozice biologické, psychologické nebo třeba sociální poměry, ve kterých žije. Frankl chápe svobodu a osud jako dvě spojitě veličiny. Svoboda je podle něj dokonce bez osudu nemožná. Svoboda může být totiž svobodou vždy pouze vůči nějakému osudu. Osud (tak jako smrt) patří k životu, protože osud dává životu smysl a jedinečnost.

Také všechno minulé se stává osudovým. A přesto je člověk svobodný i vůči minulému. Člověk má volnost přijmout minulost fatalisticky, nebo se z ní poučit. Nezměnitelnost minulého burcuje lidskou svobodu. Osud má být výzvou k odpovědnému jednání.

Osud člověka se projevuje ve třech formách. Jako „*vloha*“ (biologický, sociologický, psychologický osud), „*poloha*“ (souhrn dosavadních vnějších situací) a „*postavení*“ (vlohy a polohy). Frankl dále používá termíny „*nastavení*“ (postoj) a „*představení*“ (výchovy, převýchovy a sebevýchovy, psychoterapie).

Z některých výzkumů dědičnosti se může zdát, že náš „*biologický osud*“ je neodvratně daný a že zásadně determinuje budoucnost člověka. Frankl považuje tento přístup za nebezpečný, protože brzdí „*vůli vzdorovat osudu*“. Biologický osud je látkou, kterou je třeba teprve modelovat.

Duchovní postoj člověka má volné pole nejen vůči jeho tělesné sféře, ale také vůči jeho sféře duševní, vůči „*psychologickému osudu*“ a vůči jeho sféře sociální, vůči „*sociologickému osudu*“. Člověk se může vůči svému sociologickému, psychologickému a biologickému osudu svobodně rozhodnout. Člověk i v sociálním prostředí koncentračního tábora, které jistě omezilo jeho osobní svobodu, je schopen utvářet svou existenci. Frankl popisuje příklady ze své vlastní zkušenosti, které dokazují, že člověk může „*ještě jinak*“, že nemusí podlehnout deformaci sociálního prostředí koncentračního tábora.

Osudové danosti jsou tedy podle Frankla vždy pouhými možnostmi, které se mohou realizovat teprve na základě svobodného rozhodnutí člověka. Teprve pak vznikne hodnota nebo nehodnota, ctnost nebo neřest, teprve na základě autentického postoje je situace posouzena jako dobrá či zlá (1997a:69).

6.2.2. Otázka po smyslu života

„Otázka po smyslu života“ je podle Frankla specificky lidskou. Odmítá Franklův tezi, že pochybnosti o smyslu života jsou projevem chorobné osobnosti. Tyto otázky jsou spíše odrazem lidského bytí jako takového. Jedině člověk (na rozdíl od zvířat) totiž může svou existenci prožívat jako problematickou (1996a:43-44). Frankl píše:

„Otázka smyslu v celé své radikálnosti může člověka dokonce zdolat. To je častý případ zvláště v pubertě, tedy v době, kdy se otevírá substanciální problematika lidského bytí duchovně zrajícímu a duchovně bojujícímu mladému člověku“ (1996a:44).

Otázky po smyslu života se ovšem neotevírají jen v době dospívání. Mohou se objevit v souvislosti s nějakou osudovou tragedií nebo zážitkem. Duchovní problematika nemá být redukována jen na symptom, je to svébytná oblast, ke které se musí jako k takové přistupovat (1996a:43-50).

Pokud Frankl staví do centra své existenciální analýzy „*smysl života*“, nerozumí jím tzv. „*vyšší smysl*“ - tj. vysvětlení účelu světa. Takto postavenou otázku odkazuje do oblasti náboženské víry. Způsob, jakým se Frankl s otázkou smyslu vyrovnává, je pozoruhodný. Otázka po smyslu má být kladena jen a pouze s ohledem na „*konkrétní situaci*“ a na „*konkrétní osobu*“. Frankl si tedy neklade otázku typu „*Jaký má život (jako celek) smysl?*“ a zdůrazňuje, že otázky vyslovuje vždy život sám a naším úkolem je „*pouze*“ odpovídat (tento obrat v pohledu na otázku životního smyslu bývá označován jako „*kopernikovský obrat existenciální analýzy*“). Otázkami kladenými životem Frankl míní rozmanité životní situace, do nichž se člověk dostává během života. Reakce na tyto situace jsou pak našimi odpověďmi (1996a:68-72).

Smysl života

Podle Frankla je smysl podobnou kategorií jako prostor a čas. Bytí existenci těchto kategorií předpokládá. Proto Frankl činí smysl života ústřední kategorií své existenciální analýzy lidského bytí. V hledání a naplňování smyslu vidí nepostradatelný atribut spokojeného života. „*Ve skutečnosti může člověk přežít pouze tehdy když žije pro něco*“ (Frankl. 1997a:21).

Frankl předpokládá, že smysl má „*subjektivní*“ i „*objektivní*“ složku. Subjektivní složka znamená, že neexistuje jediný smysl pro všechny. Pro každého člověka existuje smysl jiný a rovněž je proměnlivý dle situace. Úkolem člověka v určité situaci je zachytit a pochopit její smysl. Smysl situace je „*transsubjektivní*“, není dán námi, ale je „*daností*“ (objektivní charakteristika smyslu). Je daností přesto, že jeho vnímání je podřízeno subjektivitě lidského vnímání a svědomí. To, o co v životě běží, není konstruování, ale „*nalézání smyslu*“ (1996a:55-58).

Život má pro nás přichystaný úkol v každém okamžiku. Tak, jak se mění situace, mění se také úkoly. Také těžkosti mají charakter úkolu a zvyšují smysl naší existence. Každý úkol, který nám uložil život, je podle Frankla zvládnutelný (1997a:45).

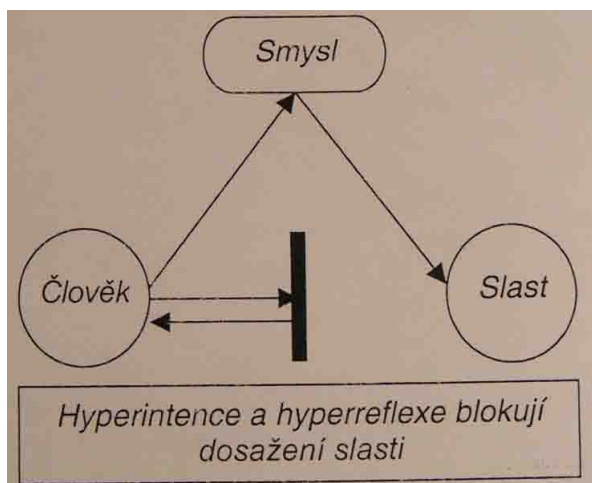
Jinde Frankl charakterizuje smysl života jako „být odpovědným“. Rozumí tím odpovědnost za vlastní jednání a postoje v každé situaci, která se v životě člověka odehrává (1997a:35). Odpovědnost Frankl chápe jako substanciální základ lidské existence (1996a:51).

Člověk nenalézající smysl ve svém životě může podlehnout představě, že ho najde v opojení – v alkoholu, drogách, v povrchním sexu atd. Tento způsob hledání smyslu i v sobě ukrývá podle Frankla riziko. Domnívá se, že takovému člověku se totiž může stát, že mu skutečný smysl unikne (1998:18).

„Připomíná mi to vždycky pokusná zvířata, jimž kalifornští učenci voperovali elektrody do hypotalamu. Kdykoliv uzavřeli proudový obvod, zažila zvířata uspokojení, ať už v pudu pohlavním nebo po potravě; nakonec je naučili, aby si sama zapínala proud, zvířata ignorovala nabízeného skutečného partnera i skutečnou potravu“ (Frankl, 1998:19).

Dosahování štěstí (slasti) jako smysl života

Frankl si klade otázku, zda je životní motivační silou dosahování slasti, jak tvrdí například psychoanalýza. Jeho odpověď je radikální. Slast sama není vůdčí motivační silou, nýbrž je důsledkem naplnění smyslu (**obrázek 4**). V životě podle Frankla na slasti nebo strasti tolik nezáleží. Rozhodující je cíl, ke kterému směřujeme. Podobnou otázku lze položit také o radosti. Je to ona, která má naplnit život? Frankl radost od slasti odlišuje. Radost má narozdíl od slasti intencionální charakter. Radujeme se vždy z něčeho. To ovšem znamená, že také smysl radosti je mimo ni (1996a:51-55).

Podobně je to se seberealizací člověka. K seberealizaci člověka nemůže nikdy dojít přímou snahou o její dosažení. Dostavuje se jako vedlejší účinek sebetranscendence. Podstatou Franklův motivační teorie je koncept „vůle ke smyslu“. Frankl se domnívá, že vůle k moci a vůle ke slasti se začínají uplatňovat, teprve když je frustrována vůle ke smyslu. Člověk ve své podstatě neusiluje o to, aby byl šťastný a mocný. To je dle Frankla předsudek. Ve skutečnosti lidé usilují o „důvod ke štěstí“. Mají-li důvod, pocit štěstí se dostaví sám. Čím více se lidé zaměřují přímo na snahu štěstí získat, tím méně se jim to daří. Frankl četně dokumentuje na příkladu sexuálních neuróz, při nichž snaha o sexuální výkon blokuje jeho dosažení. Pokud je slast stavěna jako cíl, a nikoliv jako důsledek, vedlejší účinek sebetranscendence,

nemůže být dosažena. Slast se stává předmětem nadměrné pozornosti (hyperintence) a člověk sám se činí předmětem nadměrného sebezpozorování (hyperreflexe) (1997a:1-13).

Smysl jako morální kategorie

Smysl nelze nějaké situaci přisoudit, vždy musí být odhalen. Odhalování smyslu se děje v morální úvaze. Morálka ve starém slova smyslu však přestane být dle Frankla respektována. Jak tedy rozlišit dobro od zla? Morální jednání spočívá v odkrývání a „naplnění“ smyslu situace. To, co naplnění smyslu napomáhá, je dobré, co mu brání, je zlé (1998:17).

Morální úvaha je záležitostí svědomí. Svědomí je specifický lidský fenomén. Frankl ho definuje jako „*orgán smyslu*“. Myslí tím, že svědomí má intuitivní schopnost odhalovat jednorázový a jedinečný smysl situací. Frankl nepopírá, že by se svědomí mohlo mýlit. V tomto ohledu se přidržuje hesla „*Ignoramus et ignorabimus*“ (nevinu a nebudeme vědět). Tato konečná nejistota však nemá narušit odvahu k naslouchání hlasu svědomí. K odvaze však musí náležet také pokora a tolerance. Smysl situace také nemusí být vždy zjevný. Přesto je člověk povinen ho hledat (1996a:58-61).

Frankl připomíná, že kultivace svědomí je podstatnou součástí výchovy dnešního člověka. Jen díky svědomí (jako orgánu smyslu) je totiž člověk schopen odhalovat požadavky situace. Jediné citlivé svědomí člověka činí schopným nepoddat se konformismu ani totalitarismu. □rankův□ výchova ke svědomí je také výchovou k odpovědnosti. Být odpovědný znamená pro Frankla také být schopen rozlišovat podstatné od nepodstatného, být schopen žít ve společnosti bohatství a dostatku, která zasycuje každou potřebu člověka (včetně falešných). Jedině svědomí člověku pomůže

rozlišit *co je a co není podstatné, co má a co nemá smysl, co se dá zodpovědět a co ne* (Frankl, 1998:19-20).

Smysl jako zdroj napětí

Frankl odmítá představu, že je pro člověka nezbytná homeostáze. Zdůrazňuje naopak, že pro jeho život je důležitá určitá míra napětí. Má na mysli zejména napětí vznikající mezi člověkem a smyslem, které označuje jako „□rankův□□ky“. Napětí mezi bytím (současným stavem člověka) a tím, co být má (smyslem), náleží k tomu být člověkem. Smysl v tomto směru vždy musí předcházet bytí (Frankl, 1996a: 15).

Zdravá dávka napětí, kterou vyvolávají vyrovnané nároky smyslu, je pro život člověka důležitá. Společnost blahobytu se snaží všechna napětí eliminovat. Člověk si proto v moderní společnosti začíná napětí navozovat uměle (sport, televize) (1996a:77-80).

Smysl a tradice

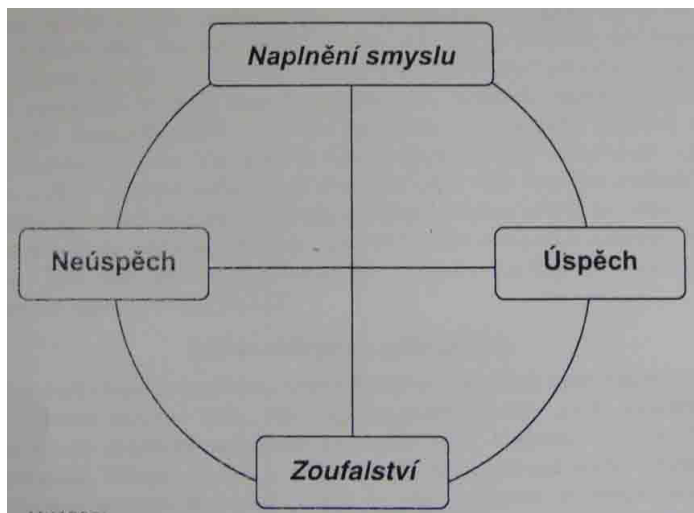
Frankl si klade otázku, zda jedna z příčin existenciálního vakuu, kterou vidí především v rozpadu tradice, nemůže také způsobit, že vymizí smysl. Takovou obavu nepovažuje za opodstatněnou. Mizení společenské a kulturní tradice se nemůže dotknout smyslu jako takového. Tradice sice bezprostředně souvisí s hodnotami, ale smysl je vždy jedinečného, co se teprve musí odkrýt, odhalit.

Zatímco smysl je jedinečný a neopakovatelný, jsou hodnoty smyslové univerzálie, které se vztahují k typickým opakujícím se situacím (1998:16-21).

Smysl a úspěch

Frankl nepředpokládá souvislost mezi úspěchem a naplněním smyslu života. Vztah těchto dvou kategorií zobrazuje nitkový kříž na obrázku 5. Pojem úspěch Frankl chápe velmi široce. Rozumí jím štěstí, bohatství, zdraví, dobré sociální podmínky. Specifikem této doby jsou lidé, kteří vykazují všechny charakteristiky úspěšného života, a přesto nemají žádnou radost ze života, nudí se a nevidí žádný smysl své existence. To je skupina lidí, které zobrazuje pravý dolní kvadrant. Druhou skupinou jsou lidé (dolní kvadrant vlevo), kteří jsou neúspěšní a pociťují svůj život jako bezsmyslný. Mohou to být například vážně nemocní nebo lidé, jejichž společenská situace je neuspokojivá. Oba horní kvadranty jsou prostorem, v němž se umísťují lidé, kteří prožívají smysluplnost vlastního života, ať jsou již úspěšní či nikoliv (Frankl, 1999).

Nitkový kříž vztahu úspěchu a smyslu:

Shrnutí k problematice smyslu

Základní Franklův teze, které se vztahují ke smyslu, bychom mohli stručně shrnout následujícím způsobem:

- Otázka po smyslu lidské existence je specificky lidskou.
- Člověk se nemá ptát po smyslu života jako takového.
- Otázky klade sám život (životními situacemi) a člověk je musí „pouze“ zodpovídat (reagovat na ně).
- Člověk odhaluje smysl tím, že přebírá odpovědnost za každou situaci, kterou mu život přichystal.
- Smysl má subjektivní i objektivní charakter.
- Hledání smyslu je hlavní motivační silou člověka.

Hodnoty

Smysl je vždy vázán na jedinečnou a jednorázovou situaci. Nad touto situací existují abstraktní smyslové univerzálie, které se nazývají „hodnoty“. Hodnoty neplatí jen pro

jedinečné a jednorázové (nezaměnitelné) osoby v jedinečných a neopakovatelných (nezaměnitelných) situacích, jejich platnost se rozprostírá na areály opakujících se, typických situací. V životě nastávají situace, kdy je člověk postaven před volbu mezi hodnotami a musí se rozhodnout mezi vzájemně si odporujícími principy. Frankl ukazuje, že volba nemá být provedena svévolně, ale v souladu se svědomím. Ačkoliv je svoboda definičním znakem lidské existence, tato svoboda se nemůže zaměřovat za svévolnost. Ovšem i vůči svědomí je člověk svobodný. Tuto svobodu však člověk může projevit jen a pouze dvěma způsoby. Může uposlechnout hlasu svědomí, nebo jej odmítnout. Svědomí lze samozřejmě systematicky potlačovat a umrtvovat. Výsledkem takového zacházení se svědomím je podle Frankla východní totalitarismus nebo západní konformismus (1996a:51-61).

Hodnoty Frankl dělí na hodnoty tvůrčí, hodnoty zážitkové a hodnoty postojové (1996a:61-63). „*Tvůrčí hodnoty*“ se nejčastěji realizují prací. Lze je charakterizovat aktivitami, které přetvářejí vnější svět. Frankl vždy zdůrazňuje, že není podstatné, co člověk dělá, ale jak to dělá. Ať člověk vykonává práci vrátného, uklízečky, policii učitele nebo ministra, vždy jde o postoj, který vůči pracovním povinnostem zaujímá. Není tedy podstatný druh práce, ale způsob, jak je vykonávána. Vždy jde především o to, zda svoji práci přijímáme jako „*svoji*“ práci, zda ji vykonáváme odpovědně a poctivě.

„*Hodnoty zážitkové*“ se realizují spíše v přijímání vnějšího světa. Do této kategorie hodnot spadají prožitky spojené s vnímáním přírody, umění, ale také partnerského vztahu.

„*Hodnoty postojové*“ se realizují v osudových situacích, které nejsou ovlivnitelné a člověk je může pouze vzít na sebe. Postojové hodnoty lze pochopit jako aktivní přijetí utrpení. Hodnoty Frankl uspořádal nejen do typologie, ale také hierarchicky. Nejvyšším typem hodnot jsou hodnoty postojové. Ty může člověk uskutečňovat, dokud dýchá a je při vědomí. Stále je odpovědný vůči hodnotám, které i ve své situaci může realizovat. Postojové hodnoty se však nemohou realizovat svévolným přijímáním utrpení. Tedy ne takového utrpení, kterému se můžeme vyhnout (Frankl, 1997a:45). Teprve když člověk nemá žádné možnosti realizovat tvůrčí hodnoty, když nemůže osud utvářet, má smysl „*vzít na sebe svůj kříž*“. Předpokladem realizace postojových hodnot je fakt, že jde o něco nezměnitelného. Pouze nevyhnutelné utrpení je podle Frankla smysluplné (1996a: 111).

Tvůrčí hodnoty: příklad práce

Po smyslu života se nemá cenu ptát, má smysl pouze odpovídat. Přitom nejde o slovní odpovědi, ale vždy o „*jednání*“. Tvůrčí hodnoty se obvykle uskutečňují v povolání. Práce může být oblastí, v níž se jedinečnost jednotlivce setkává s pospolitostí, a tak nabývá smyslu a hodnoty. Když povolání nepřináší pocit naplnění, je problém v člověku, v jeho postoji. Takový postoj se může projevovat v chápání práce jen jako prostředku k získání peněz, v zaměření se na volný čas jako na prostor pro skutečný život. Nenahraditelnost a nezastupitelnost, jedinečnost a jednorázovost spočívá v tom, „*jak člověk koná*“, ne v tom, co koná.

Jiným problémem může být „*neuróza z nezaměstnanosti*“. Projevuje se apatií, která činí člověka neschopným přijmout pomoc. Nezaměstnaný prožívá nenaplnění času jako vnitřní nenaplněnost, cítí se neužitečný a trápí se pocitem bezesmyslnosti.

V některých případech chápou neurotici svoji nezaměstnanost jako prostředek, který je zbavuje viny za všechna ostatní selhání. Nezaměstnaný ovšem nemusí upadnout do neurózy. Jsou příklady dobrovolníků (nezaměstnaných), kteří sice žijí v nuzných podmínkách, ale dokážou bojovat za smysl vlastního života. Identifikace povolání a životního úkolu vede

při ztrátě zaměstnání ke ztrátě smyslu, neužitečnosti. Schopnost pracovat není nutným předpokladem smysluplného života. Jsou lidé, kteří jsou schopni pracovat, a přesto nevedou smysluplný život a naopak. Dalším druhem neurózy v souvislosti s prací je „neuróza nedělní“. Frankl podotýká, že množství práce není identické s plností smyslu tvůrčího života. Někteří lidé (neurotici) před životem dokonce utíkají do svého povolání. Obsahová prázdnota vystoupí napovrch, když je člověku zabráněno pracovat, například o víkendu. Tito lidé před nesmyslností své existence unikají do hluku diskoték, do pasivity, do napětí. (1996a: 113-123).

Zážitkové hodnoty; příklad lásky

„Láska“ je podle Frankla specificky lidský fenomén, který dále nelze redukovat. Frankl odmítá Frankův chápání lásky jako formy uplatnění pudů. Láska postihuje celek osobnosti a není zaměřena na fyzické nebo psychické vlastnosti člověka. Láska je intencionální akt. Milující člověk je v lásce naplňován podstatou jiného člověka, takže jeho skutečnost ustupuje do pozadí. Láska se může ztělesnit. Je ovšem na tělesnosti nezávislá a není na ni odkázána. Sexuální akt Frankl chápe jako výraz duchovní intence. Protože je člověk bytost tělesně-duševně-duchovní, může člověk lásku prožívat způsoby, které těmto dimenzím odpovídají (Tabulka 10).

Tabulka 10: Druhy lásky

<i>Dimenze lidské bytosti</i>	<i>Charakter lásky</i>	<i>Projev lásky</i>	<i>Výsledek</i>
<i>Biologická</i>	<i>Sexualita</i>	<i>Vzrušení</i>	<i>slast</i>
<i>Duševní</i>	<i>Erotika</i>	<i>Zamilovanost</i>	<i>radost</i>
<i>Duchovní</i>	<i>Skutečná láska</i>	<i>Přijímání osoby jako partnera</i>	<i>štěstí</i>

Vnější dojem tělesného zjevu člověka je pro to, aby byl milován, relativně irelevantní. Tělesné a duševní znaky nabývají hodnotu podle Frankla teprve láskou. Láska je prožíváním druhého člověka v celé jeho skutečnosti a jednorázovosti. V lásce je milovaný člověk chápán jako bytost „jednorázová“ (Dasein) a „jedinečná“ (Sosein). Milovaný se stává tomu, kým je milován, nezastupitelný a nenahraditelný. Láska otevírá milujícímu plnost hodnot. Láska však není jedinou možností, jak život naplnit smyslem. Možností je mnohem více. I zde však platí Frankův zmiňovaná potřeba ostražitosti, aby se člověk lásky ve prospěch realizace postojoyých hodnot nezřekl předčasně (1996a: 122 – 131).

Láska a monogamie

Láska podle Frankla vyžaduje partnerský vztah. „Láska je jedinečný partnerský vztah a stálá změna partnera jí odporuje. Jsme v tomto smyslu vrozeně disponováni

pro trvalé partnerství v manželství“ (1997a:15). Pravá láska neintenduje to, co můžeme na jiném „vlastnit“, ale to, čím jiný „je“. To vede k monogamnímu partnerství. Monogamie předpokládá, že partner je vnímán ve své jedinečnosti, jednorázovosti, tj. ve své duchovní podstatě mimo všechny tělesné a duševní zvláštnosti. Pouhá zamilovanost je podle Frankla kontradikcí uzavření manželství. Opravdová láska zakládá definitivnost monogamního vztahu. K tomuto patří druhý moment, moment exkluzivity. Exkluzivita znamená výlučnost volby. Volím si jediného partnera, kterému budu zachovávat věrnost. V tomto směru upozorňuje Frankl na problém mladých. Na jedné straně potřebují určitou zkušenost, na straně druhé se musí naučit být věrní (1996a: 134-135).

Tvůrčí charakter lásky

„Láska má tvůrčí charakter“ a umožňuje zahlédnout hodnotový obraz člověka! Duchovní akt lásky zachycuje na nějakém člověku nejen to, čím ve své jedinečnosti a jednorázovosti „je“, ale také to, čím může být a bude moci být. Láska dovoluje zahlédnout „možnosti“ člověka. Láska obohacuje milujícího i milovaného. Milující je obohacen a obšťastněn, milovaný člověk může zahlédnout své hodnotové možnosti. Tím se mu pomáhá tyto možnosti uskutečnit. Vzájemná láska má tvůrčí charakter a v této lásce se otevírá oběma partnerům prostor k seberozvoji (1996a: 135-136).

Odcizená láska

Každý flirt, každá průměrná erotika, která přehlíží duchovní rozměr člověka, vede k „odcizení lásky“. Tato erotika utíká před závazností opravdové lásky. Podle Frankla pak lidé vyhledávající flirt utíkají do kolektivního, vyhledávají určitý typ partnera, kterému dávají momentálně přednost. Mluví se o typu ženy (muže), který reprezentuje představu „milovníka“ – tato představa je neosobní. K takovému typu ženy pak není třeba mít osobní vztah, takovou ženu – typ je možno vlastnit – „mít“ = není nutno ji mít rád! Láska může existovat pouze k jedné osobě jako takové. Ji pak může být člověk věrný. Neosobu (typ) není možno milovat a je „nutno jí být nevěrným“. Nedostatek kvalitní lásky musí být kompenzován kvantitou sexuálních požitků. Obrat „tuto ženu jsem měl“ prozrazuje podstatu tohoto druhu erotiky. Když něco mám – mohu to vyměnit, je to pouze objektem. Žena si musí zvolit, zda chce být sama sebou, anebo reprezentovat určitý módní typ (1996a:131)

Frankl brojí proti erotickému materialismu, který činí z partnera majetek, erotiku mění ve zboží (prostituce). Hospodářská nouze nikomu nevnucuje určité chování. Jsou ženy, které by nenapadlo hledat řešení hmotné nouze v prostituci a naopak. Zajímavá je podle Frankla psychologie konzumenta prostituce. Podle něj je poznamenána neosobním přístupem k sexualitě. To se promítá v pojetí sexuality jako „zboží“ a „prostředku ke slasti“. Tímto způsobem se sexualita zbavuje svého účelu a zaměňuje se za sebeúčel“ ■ 1996a: 140).

Sexuální inflace jako důsledek existenciální frustrace

Vůle po smyslu je v současnosti frustrována, Pocit právních práků jde ruku v ruce s pocitem prázdnoty, s existenciálním vakuem. Do tohoto existenciálního vakua

zbytňuje sexuální libido. Takto Frankl vysvětluje současnou sexuální revoluci a inflaci. „Čím více zůstává tento požadavek po smyslu života nenaplněný, tím více se prostředkem požitku stává pudové uspokojení, dokonce víc než jen to: stává se požitkem samým, prostředek se mění v účel. Frankl to dále říká ještě výstižněji: vůle ke slasti se dostává ke slovu až tehdy, když člověk vyjde se svou vůlí ke smyslu naprázdno... „ (I 998:77-78).

Psychosexuální vývoj

Odlidštěním sexuality dochází k jejímu znehodnocení. Stává se rankůvkyvanou. Personalizace sexuality je však žádoucí nejenom ve směru na osobu partnera, Z hlediska profylaxe sexuálních neuróz je žádoucí také ve směru na vlastní osobu. Normální sexuální vývoj a zrání člověka směřuje ke vzrůstající integraci sexuality do celkové struktury osobnosti (1996a: 148).

Milovat podle Frankla znamená přiblížit se milované osobě, „setkat se s ní“. Láska ve rankův vnímání není pudovým vztahem k anonymnímu partnerovi, kterého lze nahradit kýmkoliv se stejnými vlastnostmi. Láska je v tomto smyslu nepřenosná. Láska ovšem dle Frankla potřebuje také pudovost. Pudový vývoj je dle něj předpokladem a podmínkou schopnosti milovat. Frankl píše: „Tato schopnost je tím, co dává procesu pudového zrání směr: směřuje pud a podřizuje ho nejen pudovému cíli, ale také pudovému objektu“ (1998:76).

Jinde pak:

„Zrání pudového života spočívá ledy v postupném integrování pudovosti. Ale jen Já, které bere v úvahu Ty, může integrovat Ono! Hovoříme o procesu integrace, osoba sjednocuje a začleňuje pudovost, jde o proces personifikace, projasnění centra osobnosti... „ (IWH:76~77).

Frankl ve své „teorii psychosexuálního zrání“ navazuje na Freuda. Freud rozlišil „cíl pudu“ (potřeba vybití) a „objekt pudu“ (zaměření na objekt sexuálního zájmu). Frankl k nim doplňuje další dimenzi, a tou je „subjekt pudu“ (partner je chápán jako subjekt). Frankl takto charakterizuje také stupně psychosexuálního zrání. Nejvyšší stupeň zdravé sexuality je tedy vyjádřen schopností přistupovat k partnerovi jako subjektu. V psychosexuálním vývoji může i ve rankův pojetí (podobně jako u Freuda) docházet k regresím. Regrese na prvním stupni (cíl pudu) odpovídá onanii, potřebě pornografie. Regrese na druhém stupni (objekt pudu) je charakteristická prostitucí a konzumací prostituce. Teprve třetí stupeň je stupněm vyzrálé sexuality. Pornografie a prostituce jsou podle Frankla formy psychosexuální retardace.

Postojové hodnoty: příklad utrpení a smrti

Frankl rozlišil tři kategorie hodnot. Postojové se uskutečňují všude tam, kde člověk musí přijmout něco daného, osudového. Frankl ve svých pracích zdůrazňuje, že lidský život se naplňuje nejen v radosti, ale také v utrpení. Neúspěšnost podle Frankla pak nemůže znamenat rankůvky. Utrpení není bezvýznamné a bezsmyslné. Tak jako se život nestává smysluplným na základě toho, zda prožíváme příjemné pocity, nemůže jejich nedostatek smysl životu vzít. Utrpení podle Frankla dokonce vytváří plodné napětí tím, že dává člověku pocítit rozdíl mezi tím, co je a co by mohlo nebo má být. Frankl své myšlenky komentuje příkladem. Také truchlení pozůstalého se musí z hlediska „zdravého“ rozumu jevit jako

neužitečné a nepříjemné (je to opak radosti a slasti). Trápit se něčím, co je nenávratně ztraceno, je zbytečné. Pro vnitřní historii člověka má však truchlení, smutek a lítost nesmazatelný význam. Podobně má smysl nouze i nuda. K nudě vede nicnedělání. Činnost zde ovšem není, abychom unikli nudě. Nuda je zde proto, abychom se vyhnuli nicnedělání. Také nouze je podobný signál, výzva. Tak jako je v biologické rovině bolest smysluplný strážce, má i v rovině duševní a duchovní analogickou úlohu. Chrání člověka před duševní strnulostí. Dokud trpíme, zůstáváme podle Frankla duševně naživu. V utrpení zrajeme a rosteme. Člověk, který se pokouší vyhnout neštěstí tím, že chce otupit pocit bolesti, neodstraňuje příčinu, jen stav nelibosti. Rozptýlením a otupením si pouze hraje na neexistenci bolesti a vlastně před ní utíká. Podle Frankla utrpení náleží k smysluplnému životu. Náleží k němu podobně jako osud a smrt. To vše se nedá z života odstranit, aniž bychom neporušili jeho smysl. Frankl ovšem upozorňuje, abychom předčasně nesložili zbraně a abychom před utrpením nekapitulovali. Teprve když člověk nemá žádné možnosti realizovat tvůrčí hodnoty, když nemůže osud utvářet, má smysl „vzít na sebe svůj kříž“. Předpokladem realizace postojevých hodnot je tedy fakt, že jde o něco nezměnitelného. Pouze nevyhnutelné utrpení je smysluplné (1996a: 104-112).

Konečnost života je podstatný znak lidského života a je konstitutivní pro jeho smysl. Jen za život, který je konečný, může být člověk také odpovědný. Odpovědnosti člověka za život je možno rozumět jen tehdy, rozumí-li se jí odpovědnost se zřetelem k pomíjivosti a jednorázovosti. Smrt patří k životu (1996a:80-81). Přirozené umírání patří k životu a uzavírá ho do smysluplného celku. Záměrné ukončení života, ať ve formě euthanasie nebo sebevraždy, však Frankl principiálně odmítá (1996a:63-68).

Pomoc trpícím lidem, lidem, kteří jsou nešťastní kvůli tomu, že nejsou ženatí či vdané, jsou chudí nebo nemocní, nespočívá vždy nutně v tom, že se jim pomůže získat partner, lepší výdělek či zdraví. Podstatnější je pomoci těmto trpícím lidem pochopit, že kus smyslu jejich života spočívá právě v tom, že své neštěstí vnitřně přijmou a překonají (1996a:63-68).

Hodnoty jako pól noogenní dynamiky

Lidé podle Frankla nesou odpovědnost vůči možnostem realizace hodnot (zážitkovým, tvůrčím i postojevým). Člověk se tak nachází v polárním poli napětí mezi tím, co je, a tím, co má být. Člověk stojí tváří v tvář hodnotám, které na něj kladou požadavky. Útěk před těmito požadavky je znakem neurotické existence. Dynamiku vztahu, který vzniká v prostoru mezi tím co je a co má být, Frankl označuje jako „rankůvky“. Ačkoliv je člověk vůči realizaci hodnot odpovědný, také v tomto případě má úplnou svobodu. K hodnotovému požadavku může říci ANO nebo NE! Redukce tohoto napětí rankůvky představuje podle Frankla nebezpečí (1996a:68-76).

Čas

Čas je vedle prostoru a smyslu jedna ze tří základních souřadnic bytí. Frankl vychází nevratnosti této veličiny a obsáhle se časem zabývá (1996a). Tvrdí, že budoucnost není „nic“. Podstatná je přítomnost a minulost. Minulost je podle něj „opravdová skutečnost“. To co se stane z přítomného minulým, je v dialektickém smyslu

současně zrušeno i uchováno. Frankl používá jako příměru obraz přesýpacích hodin. Písek z horní části protéká do spodní. Tam zůstává a je uschován. Pomíjivé se „rankův“ jeví jenom možnosti, které jsme měli pro uskutečnění hodnot, příležitosti k tvoření, prožívání nebo k utrpení.

Pokud jsme je však uskutečnili, již pomíjivé nejsou. Staly se skutečnými a jsou jednou provždy (pro celou věčnost) zakonzervovány. Minulé existuje nezávisle na našem vědomí, podobně jako určitá věc existuje, i když na ni nemyslíme. To znamená, že i kdybychom všichni umřeli, minulé zůstane uchováno a bude navždy jsoucí. Vše je pomíjivé a současně také věčné. Všechno se zvěčňuje samo sebou, jakmile je to uvedeno do času naším životem. Nemusíme mít tedy starost, že něco nebude zvěčněno, ale neseme

odpovědnost za to, co je zvěčňováno tím, že jsme to uvedli do času. Všechno minulé je osudové. A přesto je člověk svobodný i vůči minulému. Člověk má možnost přijmout minulost fatalisticky, nebo se z ní poučit. Nezměnitelnost minulého burcuje podle Frankla lidskou svobodu. Osud má být podle něj výzvou k odpovědnému jednání. Vše se zachycuje do protokolu světa. Vše, co jsme prožili, udělali nebo vytrpěli. Tento protokol se **nemůže** ztratit. Frankl píše:

„ Obvykle vidí člověk pouze strniště pomíjivosti, co však přehlíží, jsou plné stodoly minulosti. Tím, že se to stalo minulým, není totiž nic nenávratně ztraceno, daleko spíše je všechno neztratitelně uchováno. Nic se nedá odstranit ze světa, co se jednou stalo, nezáleží pak všechno tím více na tom, aby to bylo do světa vytvořeno? „ (1996a:91).

Toto je „rankův“ optimismus minulosti. Od něj se však odvíjí také aktivismus budoucnosti. Ve smrti člověk nemá již nic k dispozici, ani tělo, ani duši. Dochází k totální ztrátě psychofyzického já. Co zůstává, je pouze on sám, sám duch. Člověk nemá po smrti už žádné já, nemá už vůbec nic, už je jenom samo bytí. Člověk se jakoby stává filmem svého života. Je nyní svým prožitým životem. Stal se svou vlastní historií, jak tou, která se mu stala, tak tou, kterou vytvořil. A tak je také svým peklem nebo svým nebem. Paradoxem tak je to, že minulost člověka je vlastně jeho budoucností, kterou má zpřítomnit. Ve smrti člověk nemá život, ale zato jím je. A to, že to je život minulý, neznamena nic nepříjemného, neboť Frankl předpokládá, že být minulý je nejjistější forma bytí vůbec. Druhý „rankův“ paradox času vychází z toho, že do světa se něco uvádí tím, že jsme to uvedli do bytí v minulosti. Je to člověk sám, který se uvádí do světa a není do světa stavěn svým narozením, ale až ve smrti (1997a:36-40)).

Logoterapie

Logoterapie navazuje na existenciální analýzu. Je důsledným překladem toho, co Frankl zjišťuje v existenciální analýze člověka, z jazyka filosofie do jazyka terapeutické metody. Logoterapie je formou terapie, kterou Frankl považuje za metodicky legitimovanou k tomu, aby se pustila do „věcné debaty o duchovních problémech člověka“. Logoterapie nemá nahrazovat jiné formy psychoterapie, nebo dokonce náboženství, ale doplňovat je. Frankl zcela zásadně rozlišuje oblast duchovní od duševní. Předmětem logoterapie je duchovní (noetická) dimenze. Psychologické formy terapie dělají chybu tím, že svévolně přecházejí z jedné dimenze do druhé a nerespektují svázanost duchovna. Jejich diagnostika a léčba

Klíčové otázky:

Vysvětlete hlavní body Rogersovy teorie.
Co je existenciální vakuum a jak vzniká?

6. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s.216 - 222

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001

Citace:

Sociálněpsychologické a komunikační modely se začaly v sociální práci uplatňovat v souvislosti s výsledky bádání, které sociální psychologové učinili o lidské komunikaci.

Do takto definovaného předmětu sociální psychologie náleží také otázky vlivu sociálních faktorů, jako např. **stigma, stereotyp a ideologie**. Vzhledem ke svému zájmu o sociální interakci se sociální psychologie začala zabývat také zkoumáním vlivu symbolické komunikace, zejména důsledky užívání různých forem a obsahů jazyka a řeči. Vznikla celá řada studií, které se soustředí na otázky vlivu jazyka a jiných symbolů na komunikaci mezi jednotlivci i skupinami. Tato oblast studia má přímý vztah k sociálně konstruktivistickému a postmodernímu pohledu na vědění. Komunikační výzkum se mj. zabývá tím, jak lidé užívají jazyka v různých sociálních situacích, aby podpořili určitý konkrétní výklad světa. Jazyku se začíná připisovat schopnost **konstruovat výklady světa, a** tím i schopnost vytvářet nebo podporovat určité **mocenské uspořádání**. Zdůrazňuje se, že sociálně sdílený výklad světa reálně ovlivňuje životy lidí". Někteří lidé a sociální pracovníci patří mezi ně, užívají jazyk se záměrem druhé lidi ovlivňovat. Tato možnost dává sociálním pracovníkům **moc**, které si musí být vědomi.

Na sociální práci měla obrovský vliv zejména **teorie rolí, etiketizační teorie** a celá oblast psychologického výzkumu lidských interakcí. Autoři Breakwell a Rowett (1982) dokonce zformulovali sociálněpsychologický model sociální práce. V něm se klade důraz zejména na to, jak se vytvářejí vztahy, co se s nimi děje v rozmanitých sociálních situacích. Dále jsou zde otvírány otázky identity, stigmatizace, skupinového chování, teritoriality, sociální a osobnostní změny apod. Sociálněpsychologické modely sociální práce mají blízko také ke kognitivním, fenomenologickým a existenciálním školám sociální práce. Další spojitosti lze vystopovat s Rogersovým pojetím práce s klientem, zážitkovými technikami a výcvikem sociálních mikrodovedností.

Teorie rolí

Teorie sociálních rolí bývá ponejvíce spojována se sociologickým směrem, který se označuje „*strukturní funkcionalismus*“, avšak její aspekty jsou rozpracovány představiteli rozmanitých sociologických proudů. Za zakladatele teorie rolí jsou považováni G. H. Mead (1934) a K. Linton (1936). Oba ve svých pracích dospěli k obdobným zjištěním. Teorie rolí je vystavěna na předpokladu, že lidé v sociální struktuře společnosti zaujímají různé pozice. Role označují „*očekávané jednání*“ vzhledem k držitelům těchto pozic. Role lze chápat jen v kontextu vztahů, neboť jen

v jejich síti mohou být identifikovány. Role mohou být připsané (výsledek určitých okolností - pohlaví, věk, rasa), získané (výsledek naší činnosti - vzdělání, prestiž), vnucené (výsledek činnosti někoho jiného - vojenská služba, nezaměstnanost).

R. K. Merton (1957) definoval termín „*soubor rolí*“ (role-set), kterým označil soubor možných očekávání (rolí) vztahujících se k určité sociální pozici. Tato očekávání mohou být u různých lidí různá, a tak mohou navozovat jistý druh konfliktu. „*Komplementarita*“ existuje, když role, chování a očekávání nositelů rolí odpovídají očekávání ostatních lidí, „*konflikt*“ nastává jestliže mezi nimi soulad není. K základním typům rolových konfliktů patří:

- „*Konflikt mezi rolemi*“ (inter-role konflikt) nastává, když jeden člověk vykonává více rolí, které jsou nekompatibilní.
- „*Konflikt v roli*“ (intra-role konflikt) znamená, že různí lidé mají vůči určité roli neshodná očekávání.
- „*Dvojnásobnost role*“ nastává, pokud si nositel role není jistý jejím obsahem.
- „*Já-role konflikt*“ je nesoulad mezi kapacitou nositele role a potřebami pro výkon role.

Autoři (např. Goffman), kteří se zabývají teorií rolí, popsali také problém „*rolové distance*“ - tj. snahy udržet si od role určitý odstup. Příkladem potíží ve sféře rolové distance může být snaha sociálního pracovníka zachovat vůči klientovi profesionální vztah. Pracovník, aby zachoval specifické charakteristiky takového profesionálního vztahu, odděluje své osobní postoje a chování od chování, které se očekává v rámci výkonu jeho profesionální role. Tato separace může být překážkou při vytváření otevřeného a upřímného vztahu s klientem (Munson, Balgopal, 1978). Klient může chápat úpornou snahu o zachování distance jako projev nezájmu o jeho problémy.

Přínos teorie rolí v praktické sociální práci je v tom, že určitá problémová **situace může být chápána jako rolový konflikt**. Taková interpretace je pro klienta přijatelnější, není orientována na jeho osobní kritiku a vytváří prostor pro intervenci a změnu. Navíc se teorie rolí zabývá chováním z hlediska sociální perspektivy. To je užitečné spojení mezi osobními problémy klienta a jeho sociálními souvislostmi.

Etiketizační teorie (labelling)

V této teorii se zdůrazňuje proces formace rolí prostřednictvím sociálního očekávání a „*etiketizace*“ (labelling). Základy této teorie položili Kitsuse (1962), Lemert (1972) a Becker (1963). Podle Lemerta (1972) většina lidí **jedná někdy deviantním způsobem**. Jde o to, jak na toto jednání reaguje okolní sociální prostředí. V některých případech sociální prostředí reaguje tak, že daného jedince označí za devianta. Tento akt označení zvyšuje pravděpodobnost, že bude jednat deviantním způsobem i v budoucnu.

Klíčové je pochopení tlaku sociálních očekávání. Pokud je někdo označen za devianta, žije pod tlakem sociálního očekávání, že bude jednat určitým (deviantním) způsobem.

V důsledku těchto očekávání narůstá pravděpodobnost, že takto bude skutečně jednat. Tak se proces etiketizace (labelling) cirkulárně opakuje a jeho důsledkem může být iniciace nebo rozvoj deviantní kariéry. Becker (1963) ukázal, že deviance je produktem tlaku sociální skupiny. Ta prostřednictvím tvorby pravidel i způsobem

jejich aplikace vytváří předpoklady pro odlišení deviantního a normálního. V etiketizační teorii se klade důraz na rozlišování porušení sociální normy, které je objektivním faktem, a deviací, která vzniká aktem sociálního vnímání a hodnocení.

Tento přístup si lépe než teorie rolí všímá odcizující vlivy opresivní intervence autoritativních institucí státu (učitelé, sociální pracovníci, policie, lékaři). Jeho slabostí je ovšem to, že nenabízí způsoby, jak měnit postoje a charakteristiky chování, které se vznikem problému souvisely. Nezabývá se primárními podněty, které ke vzniku problémové situace vedly. Jeho hodnota je zejména v tom, že upozorňuje na to, jak se různé instituce (zejména oficiální) mohou podílet na sociální konstrukci problému. Podněcuje pracovníky v pomáhajících profesích, aby nepodlehli tendenci ke značkování klientů a jejich stigmatizaci.

Teorie komunikace v sociální práci

Teorie komunikace pomohla rozvinout některé ze sociálněpsychologických myšlenek, o nichž jsme se již bavili. Navíc je dokázala převést z polohy diagnostické do polohy přímé intervence. Teorie komunikace vznikla na základě mnoha psychologických studií. Významný podíl na tvorbě komunikační teorie měla skupina psychologů a terapeutů z Palo Alto v Kalifornii. Ke známým jménům této školy bezpochyby patří Satirová (1972), Hall (1966), Sheflen (1972), Watzlawick (1977). Jedním z propagátorů teorie komunikace v sociální práci je Nelsenová (1980). Považuje ji za prostředek užitečného propojení řady teorií v sociální práci. Komunikace zahrnuje procesy, kterými se zabývá např. ego psychologie, systémová teorie, behaviorální i kognitivní teorie aj. Vědomosti o komunikaci jsou esenciální součástí poznatků i dovedností sociálního pracovníka. Výchozím bodem komunikační teorie je podle Nelsenové (1980) skutečnost, že pokud člověk uskuteční nějakou akci, je to vždy v reakci na informace, které obdržel. Informacemi mohou být fakta, emoce, vzpomínky atd.

7.3.1. Základní charakteristiky verbální komunikace

Vybíral (2000) upozornil, že výstavba verbální komunikace probíhá paralelně na třech úrovních. První dimenze je obsahová, druhá dimenze je **formální** (gramatická) a třetí dimenze verbální komunikace se váže na **odhadovaný efekt**.

Během rozhovoru lze rozlišit **roli hovořícího** („vysílač“) a **roli posluchače** („přijímač“). Role se v průběhu komunikace mohou obměňovat. V případě, že po celou dobu komunikace zůstávají role fixní, jedná se o „monolog“. Obměna rolí je charakteristická pro „dialogickou komunikaci“. Ještě před vlastním průběhem komunikace předjímají („anticipují“) účastníci její obsah. Komunikované informace jsou nejprve **přijaty** a pak **vyhodnocovány** („dekódovány“). Když se posluchači informace podaří vyhodnotit, vyšle „zpětnou vazbu“. Hovořící (tj. ten, kdo informaci vyslal) se tak dozví, jak posluchač sdělované zprávy přijal a vyhodnotil. Každý máme vlastní „*vnitřní pravidla*“ pro zpracování informací. To znamená, že některá sdělení považujeme za důležitá a jiná ne. V důsledku odlišných vnitřních pravidel

mohou být komunikované obsahy dekodovány posluchačem jinak, než hovořící zamýšlel.

Schopnost „vnímat“ jen určité obsahy komunikovaného se označuje jako „*selektivní percepce*“ (Křivohlavý, 1986).

Řada lidí má s komunikací problémy. Mohou chybně přijímat informace nebo to, co si z přijímaných informací vybírají, je těžko pochopitelné ostatním účastníkům komunikace. **Poruchy při zpracování informací** vznikají často ve zpětné vazbě, která může být špatně poskytována nebo chybně interpretována. V některých případech hovořící na zpětnou vazbu dokonce ani nečeká a průběh jeho komunikace lze přirovnat k jednosměrnému rádiovému vysílání.

Způsoby komunikace

Jedná se o komunikaci (1) **komplementární** nebo **symetrickou**, (2) **digitální** nebo **analogovou** a (3) o **obsahu** nebo **vztahu**.

„*Symetrický vztah*“ je vztahem rovnocenných bytostí. Na obou stranách se vyskytuje podobné chování. Oba komunikační partneři například hovoří po stejnou dobu, vzájemně si naslouchají atp. Když se obě strany vztahu snaží druhou trumfnout v úsilí o převzetí kontroly nad komunikací, odehrává se „*symetrická eskalace*“.

„*Komplementární vztah*“ je nerovný. Role se vzájemně doplňují. Na jedné straně je dávání, aktivita a mluvení a na straně druhé přijímání, pasivita a naslouchání. Příkladem je komunikace nadřízený- podřízený, rodič- dítě apod. „*Metakomplementární vztah*“ existuje tam, kde se jedna osoba vzdá své kontroly nad vztahem (komunikací) a přenechá ji druhé. To se děje například v situaci, kdy sociální pracovník chce přimět klienta, aby se v určité věci rozhodl samostatně.

Většina komunikací obsahuje elementy symetrické i komplementární komunikace, ale přiklánějí se k některé z nich. Úspěšné vztahy varíují mezi těmito dvěma tendencemi. A to se týká také vztahu sociálního pracovníka a klienta. Sociální pracovník by neměl v komunikaci usilovat o trvalou převahu.

Watzlawick (1999) rozlišil komunikaci digitální a analogovou. „*Digitální komunikace*“ se opírá o rozum a logiku a lze ji bez ztráty informace zapsat. Obvykle se jedná o komunikaci verbální. „*Analogová komunikace*“ je obrazná a intuitivní. Často jde o sdělování prostřednictvím postoje, činem. Informace je předávána osobním příkladem. Lze ji jen těžko bezezbytku převést do psané podoby. Je zde spojení s neuropsychologickými výzkumy. Digitální komunikace je spjata s dominantní levou hemisférou, analogová pak s pravou. Příkladem analogové komunikace je také „*metakomunikace*“ (doprovodná sdělení o aktuální komunikaci). Může vyjadřovat akceptaci, odmítání, nezájem, anebo radost atp. Je úkolem sociálního pracovníka, aby bedlivě vnímal, jak klient přijímá jeho komunikaci.

Zprávy i reakce mají složku obsahovou a vztahovou. Jednotlivá sdělení i celá komunikace mohou akcentovat jednu z polarit (obsah/vztah). „*Komunikace o obsazích*“ je zaměřena na přenos věcných informací. „*Komunikace o vztazích*“ je zaměřena na sdělování postoje k vztahu (mám tě rád, nenávidím to tady atd.).

Neverbální komunikace

Komunikace mezi lidmi je vícekanálová. Vedle verbální (slovní) komunikace se také hovoří o komunikaci neverbální. Do neverbálních projevů patří „proxemika“ (přibližování, oddalování) „haptika“ (kontakt), „posturika“ (postoje), „kinezika“ (bezděčné pohyby), „gestika“ (gesta), „mimika“ (výrazy obličeje), „pohledy“ (řeč očí), „paralingvistika“ (tón, zbarvení hlasu).

Neverbální komunikace určuje, jak má být verbální sdělení chápáno. Jedna starší studie ilustruje význam mimoslovních sdělení. Mehrabian (1972) uskutečnil výzkum, kterým zjišťoval, podle čeho lidé usuzují o druhých lidech. Zjistil, že **verbální projev ovlivní 7 % celkového dojmu. Modulace hlasu pak 38 % a mimika pak zbylých 55 %**. Zjistil také, že pokud jsou verbální a neverbální projevy v rozporu, je větší váha přisouzena projevům neverbálním.

Vedle toho, že neverbální chování je svébytným komunikačním kanálem, plní často funkci doprovodnou. Doplnuje, pozměňuje a rozděluje verbální sdělení.

- **Potvrzení a opakování**

Neverbální chování může opakovat nebo potvrzovat to, co bylo sděleno verbálně.

- * **Popření a zmatení**

- Neverbální sdělení může popírat to, co bylo sděleno. Tomu se také říká „*dvojná vazba*“. Matka říká dítěti, které na návštěvě u známých rozlilo sklenici vody: „*Nic se nestalo, drahoušku*“ a současně se na něj nevraživě dívá (pohled vyzrazuje, že si to sním pěkně vyřídí). Dříve panovala domněnka, že opakování této vazby v dětství ve významných vztazích souvisí s rozvojem schizofrenie. Ačkoliv se kauzální souvislost mezi dvojnou vazbou a vznikem schizofrenie nepotvrdila, byl prokázán její neblahý vliv na duševní zdraví člověka.

- **Zdůraznění a posílení**

- Neverbální sdělení může zdůrazňovat a násobit význam toho, co bylo řečeno.

- **Regulace a řízení**

Neverbální signály jsou často užívány jako nástroj kontroly toho, co se odehrává (Pokud se člen skupiny chystá oslovit druhého, ale zjistí, že se dívá jinam, změní svůj úmysl.).

Neverbálně se sdělují především city a emoce. Vazba neverbální komunikace a emocí i do jisté míry dána úzkým vztahem mezi některými fyziologickými jevy a emocionálními stavy (červenání, frekvence a hloubka dýchání, pocení, třes atp.) Prvořadou úlohu při sdělování emocí má obličej. Už v roce 1938 upozornil Woodworth ve své Experimentální psychologii, že mimoslovními prostředky (v obličejí) čitelně vyjádříme sedm základních emocí: štěstí, překvapení, strach, smutek, hněv, znechucení a zájem. Intenzita našich pocitů bývá mimoslovně vyjadřována prostřednictvím kineziky. Charakter doprovodných pohybů může vyzradit míru intenzity emocionálního prožívání.

Klíčové otázky:

Jaké jsou možnosti uplatnění teorie rolí v sociální práci?

Pokuste se nastínit příklad pro využití etiketizační teorie v sociální práci.

7. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001 s. 226-231

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001.

Citace:

Kognitivní a behaviorální teorie vycházejí ve své podstatě z jiné filosofické logiky. Zatímco behaviorální teorie staví na tezích „*empiricismu*“, kognitivní pak vychází z „*racionalismu*“. Empiristé předpokládají, že poznávání se může uskutečňovat výhradně prostřednictvím **smyslů** (zrak, hmat, sluch, čich, chuť) a že korektnost poznatků si pak ověřujeme pozorováním a experimentem. Racionalisté zase vycházejí z toho, že pro poznání je důležitý **rozum** a jeho schopnost uvažovat. K učení dochází na základě interpretací dějů v prostředí. Racionalisté se domnívají, že každý člověk se rodí s vrozenou potřebou nalézat význam a že to, co vnímáme, je determinováno interpretací více než povahou stimulů samých.

Při bádání o procesech, které souvisejí s učením, se oba přístupy setkaly. Kognitivně-behaviorální přístupy zahrnují koncepty a techniky behaviorismu, teorie sociálního učení, akční terapie, funkční školy v sociální práci, úkolově orientovaného přístupu a kognitivní terapie. Tyto formy sociální práce se zaměřují na objektivně měřitelné projevy chování (nevědomé je pro ně neexistující). Jsou relativně krátkodobé a zaměřují se na přítomné, specifické problémy. Formy práce s klientem jsou dosti direktivní, ačkoliv současné variace se snaží direktivnost omezovat.

Východiska behaviorální teorie

Dobová přesvědčivost evoluční teorie Charlese Darwina podnítila na konci 19. století zájem o zkoumání aktivit organismu v boji o přežití. V souvislosti s předpokladem této teorie o kontinuitě zvířecího a lidského druhu se rozvinulo badatelské úsilí, které se zaměřovalo na výzkum chování zvířat. Předpokládalo se totiž, že výsledky takových výzkumů pomohou objevit obecné zákony chování, které budou platné také pro člověka. Vedle řady jiných jsou známy především výzkumy I. P. Pavlova, které přinesly mnoho poznatků o podmíněných reflexech. Pozitivistická a pragmatická filosofie té doby podpořila také redefinici obsahu psychologie, která začala být chápána jako **věda o chování** (do té doby spíše věda **o prožívání**). V této společenské atmosféře vznikl „*behaviorismus*“. Jméno dal této psychologické škole v roce 1913 J. B. Watson. Definoval ji jako **objektivní experimentální vědu o chování**.

Klasická behaviorální teorie se zaměřuje na konkrétní (objektivně měřitelné) chování jednotlivce v kontextu jeho prostředí. Nezabývá se vnitřními motivy (příčinami) chování. Chování je podle Watsona (1970) podněcováno vlivy prostředí. Chováním se ovšem rozumí všechny aktivity organismu, které na sebe mohou brát rozmanité podoby. Mohou to být: fyziologické projevy (bušení srdce, změna kožního zabarvení, pocení), **emocionální** reakce (strach, hněv, zlost), **kognitivní** procesy (vnímání, očekávání), **motorické projevy** (běh, chůze, gestikulace).

Základní teze behaviorálního myšlení spočívá v přesvědčení, že všechno chování (normální i abnormální) je naučeno v interakci s prostředím. Behavioristé se pokoušejí porozumět těm okolnostem, které ovlivňují průběh učení. Tyto poznatky jsou pak využívány k tvorbě postupu, které mají sloužit jako nástroj k ovlivnění nežádoucího chování.

Analýza problémové situace i vlastní práce s klientem je podřízena důslednému uplatňování vědecké metodologie. Problémy klienta jsou vysvětlovány za pomoci

hypotéz, v nichž se hovoří o proměnných, které byly příčinnou určitého problémového chování.

Učení

Centrálním pojmem behaviorálního myšlení se stalo „učení“. Díky procesům, které se odehrávají v průběhu učení, se lidé chovají určitým způsobem. Základem pro uvažování o učení, z něhož behavioristé vyšli, byly výsledky experimentů již zmíněného I. P. Pavlova. Učení podle něj probíhá na základě tzv. „klasického podmiňování“. Klasické podmiňování znamená, že se organismus může na určité stimuly naučit odpovídat reflexními reakcemi.

Příklad: Pacienti trpící rakovinou .ve podrobují chemoterapeutické léčbě. Při chemoterapii se do těla vpravují toxické látky. V důsledku jejich aplikace se pacientům dělá nevolno, zvracejí. Po několika aplikacích se pacientům dělá nevolno po vstupu do ordinace (podmíněná reakce).

Tento typ učení je schematicky znázorňován jako S-R (stimul-reakce). Původně byl tento vzorec považován za dostačující pro vysvětlení podstaty učení. Americký psycholog B. F. Skinner (1938) pohled na podmiňování rozšířil a vypracoval model tzv. „operantního podmiňování“. Operantní podmiňování znamená, že si osvojujeme a uchováujeme takové chování, které vede k příjemným následkům. Skinner zdůrazňoval aktivní úlohu organismu při vyhledávání chování, které je pozitivně odměňováno.

Vedle představitelů radikálního behaviorismu (Watson, Skinner) nalezneme také behaviorálně orientované psychology, kteří přikládali význam i vnitřním procesům. E. C. Tolman se zabýval tzv. „kognitivními mapami“, které jsou vnitřními proměnnými zprostředkujícími vztah mezi vnějšími podněty a chováním. Vzorec S-R (stimul-reakce) **rozšířil** na **S-(r-s)-R** (stimul-vnitřní reakce-vnitřní stimul-reakce).

Zprostředkující úlohu kognitivních procesů zdůraznil Albert Bandura. Ke klasickému a operantnímu podmiňování doplnil „observační“. Observační podmiňování je učení, ke kterému dochází tím, že vnímáme chování druhých a jeho důsledky. Jde o to, že se řadu věcí učíme napodobováním. V roce 1971 vydal knihu pod názvem Social Learning Theory, která se zabývala sociálními charakteristikami učení. Později (1986) vydal knihu Social Foundations of Thought and Action, v níž Bandura představil „sociokognitivní teorii“. V ní se vysvětlují vztahy mezi prostředím, aktivitou a myšlením. Základní body sociokognitivní teorie jsou:

Vzájemný vliv činitelů

Učení i další chování člověka jsou ovlivněny vzájemnou interakcí sociokulturních faktorů, osobnostních rysů a vzorců chování. Člověk není zcela determinován ani svým prostředím (radikální behaviorismus), ani svými vnitřními silami a nevědomými pohnutkami (psychodynamická teorie). Člověk však není ani plně svobodný od těchto vlivů a svoji svobodu může uplatňovat jen v mezích vlivů prostředí, ve kterém se pohybuje.

Observační učení

Člověk se neučí jen tím, že sám něco dělá. Učí se také pozorováním jiných lidí a důsledků, které jejich chování vyvolalo.

Symbolická představa

Myšlenky, chování i další činnosti jsou ovlivněny představami, které máme o světě. Lidé nereagují přímo na podněty z okolí, ale na tzv. kognitivní reprezentace tohoto prostředí.

Sebevědomí

NAŠE chování souvisí s tím, jak hodnotíme svou vlastní schopnost uspět a dosáhnout očekávaného výsledku.

Autoregulace

Člověk má schopnost sebeřízení. Je schopný ovlivňovat běh svého života v rámci determinant, které ho omezují.

Tvorba modelů

Člověk se učí napodobováním druhých. Ve snaze být jako někdo druhý se však na rozdíl od observačního učení učí sám z důsledků vlastních kroků.

V behaviorální terapii se tedy využívá efektů klasického, operantního i observačního posilování. Vedle těchto forem podmiňování se pracuje také s tzv. „protipodmiňováním“. Jeho podstatou je snaha spojit určité stimuly s reakcemi, které utlumí původní nežádoucí reakce. Vyvoláme-li současně s podnětem, který dosud vyvolával strach, reakci, která je se strachem neslučitelná, podmíněné spojení mezi tímto podnětem a strachem se oslabuje.

Behaviorální terapie

Cílem behaviorální terapie je změna takového chování, které brání klientovi v úspěšném samostatném fungování. Může jít o:

- snížení intenzity, frekvence nebo trvání takového chování, které působí klientovi (jiným lidem) potíže;
- vytvoření nových dovedností;
- zvýšení intenzity, frekvence nebo trvání takového chování klienta, jehož malá přítomnost působí klientovi (jiným lidem) potíže.

V behaviorální terapii se pracuje s celou řadou technik, které vycházejí z poznání principů učení.

K nejznámějším náležejí:

Systematická desenzibilizace

Jednou z technik založených na protipodmiňování je „systematická desenzibilizace“. Spočívá ve spojení relaxace s navozováním představ situací vyvolávajících strach. Často se užívá při práci s agorafobií (strach z velkých prostranství).

Odměny a tresty

V behaviorální terapii se pracuje s odměnami a tresty. „Odměňování“ může být pozitivní a negativní a utužuje určitý vzorec chování. „Trestání“ může být pozitivní i negativní a oslabuje určitý vzorec chování. Pozitivní v tomto případě znamená reakci

na přítomnost určitého chování, negativní znamená reakci na nepřítomnost určitého chování.

Vyhasínání

„Vyhasínání“ je technikou, která pracuje s principy operantního podmiňování. Pokud není určité chování odměňováno, vymizí. Jestliže pacient jedná nežádoucím způsobem, nesmí mu okolí poskytnout očekávanou odměnu.

Expozice

„Expozice“ je technika, na jejímž základě je pacient systematicky veden k tomu, aby se pozvolna vystavoval situacím, kterých se obává. Expozice může být přímá, anebo nepřímá. Při přímé expozici je pacient vystavován reálným podnětům, při nepřímé je konfrontován s představami nepříjemných podnětů. Systematická desenzibilizace byla předchůdkyní této techniky.

Příklad: Fobie hmyzu je léčena pozvolným vystavováním situacím, při nichž je možné s hmyzem setkat v co nejméně nepříjemné formě. Nejprve je pacient veden k tomu, aby si prohlížel obrazové publikace o hmyzu. Když překoná strach, může začít s preparovanými exponáty atd.

Nácvik asertivity

„Nácvik asertivity“ je nácvikem dovedností, které jsou zapotřebí, aby byl člověk schopen vyjadřovat přímo, poctivě a přiměřeně své vlastní názory, potřeby a pocity, aniž by při tom porušoval práva druhých lidí.

Biofeedback

„Biofeedback“ je metodou, která spočívá v poskytování zpětné vazby o některých fyziologických funkcích organismu. Tímto způsobem se člověk může naučit ovlivňovat některé procesy, které dříve považoval za mimovolní. Praktická podoba tohoto postupu spočívá v přístrojovém monitorování frekvence tepu, vodivosti kůže, žaludeční činnosti a současném hledání způsobů, jak může daná osoba tyto tělesné procesy ovlivňovat.

Kognitivní metody

„Kognitivní techniky“ spočívají v identifikaci a změně negativních způsobů vnímání různých situací. Pacient je nejprve veden k tomu, aby si pořizoval záznamy o myšlenkových a pociťových pochodech, které předcházely určité nepříjemné situaci. Pak jej terapeut vede rozmanitými otázkami k ověření jejich pravdivosti a platnosti. Pokud pacient dospěje ke zpochybnění svých negativně laděných pocitů a myšlenek, mohou být nahrazeny reálnějšími a užitečnějšími.

Součástí behaviorální terapie je „behaviorální diagnostika“. Soustředí se na přesný popis chování, které má být měněno, na volbu adekvátní metody. Nezabývá se klientovými rysy, nýbrž klientovým chováním. Diagnostika se uskutečňuje pozorováním klienta v přirozeném prostředí, při hraní rolí, prostřednictvím strukturovaných dotazníků i ve formě různých měření.

Role sociálního pracovníka

Role sociálního pracovníka se v průběhu vývoje behaviorální teorie výrazně měnila. Zatímco na počátku bylo úkolem sociálního pracovníka kontrolovat celý intervenční proces, od plánování až po volbu vhodné metody či tempa, v 90. letech se zdůrazňuje, že úlohou behaviorálního terapeuta je umožnit klientovi získat žádoucí zkušenosti, vytvořit bezpečné prostředí pro nacvičení potřebných dovedností, Kanfer a Schefft (1988) publikovali šest pravidel vystihujících úkoly a způsob pohledu behaviorálně orientovaného "sociálního pracovníka:

Orientace na chování

Sociální pracovníci se často zaměřují na klientovy problémy, uvažují o jejich příčinách. Kognitivně-behaviorální sociální pracovník definuje problém v termínech důsledku, vedlejších účinků a osobních rysů. Kognitivně-behaviorální terapie se zaměřuje zejména na klientovo jednání.

Orientace na řešení

Terapeuté věnují mnoho času promýšlení obtíží a problémů a zapomínají hledat řešení. Úplná deskripce problému vyžaduje znalost nejen současného stavu, ale také žádoucího cíle a způsobu jeho dosažení.

Pozitivní orientace

Kognitivně-behaviorální terapeut podporuje klienty v pozitivním myšlení. Svoji pozornost koncentruje na silné stránky klienta spíše než na jeho slabosti a oceňuje klienta za každý i drobný úspěch.

Krok za krokem

Ačkoli klienti očekávají větší a významnější změny, je dosažení takovýchto změn obtížné. Dosahování menších cílů redukuje strach, motivuje klienty a pomáhá sociálnímu pracovníkovi přesně určit charakter obtíží. Kumulace mnoha malých změn konstituuje očekávanou velkou změnu.

Flexibilita

Flexibilita sociálního pracovníka znamená jeho schopnost tvořivě přizpůsobovat své tradiční postupy potřebám klientů. Ulpění na metodické čistotě může klienta dokonce ohrožovat. Sociální pracovník zde má být schopen vnímat svět očima klienta, nikoliv jen pohledem své metody.

Orientace na budoucnost

Některé terapeutické přístupy se zaměřují na minulost a na její roli v klientově přítomnosti. Kognitivně-behaviorální přístup akcentuje orientaci na budoucí cíle. Nejdůležitějším úkolem sociálního pracovníka však zůstává podpora klientovy motivace pokračovat v nastoupeném úsilí o změnu.

Vzhledem k tomu, že kognitivně-behaviorální terapie je plánovaný proces, velká pozornost se věnuje jeho přípravě. Jedním z nejznámějších postupů výstavby intervenčního procesu je 12 kroků Gambriellové (1971). Poskytují dobré vodítko jak

sociálním pracovníkům, tak i studentům, kteří se intervenci teprve učí vést. V každém kroku jsou definovány cíle, odůvodnění cílů a jsou navrženy prostředky k jejich dosažení. Celý postup je uveden v tabulce 12.

Tabulka 12: 12 kroků intervenčního procesu

Krok	Cíl	Odůvodnění	Prostředky
1. <i>Mapování problémové oblasti</i>	<i>Získání představ o celém spektru problémů</i>	<i>Pomůže vytvořit profil problémové oblasti</i>	<i>Shromáždění kompletního popisu aktuálních problémů</i>
2. <i>Volba problému a kontrakt</i>	<i>Dosažení shody mezi klientem a sociálním pracovníkem, který problém (nebo jeho část) bude předmětem společného úsilí o změnu</i>	<i>Podporuje klientovu ochotu ke spolupráci a zapojení</i>	<i>Povídání nad seznamem problémů, vyjednávání výběru</i>
3. <i>Souhlas se spoluprací</i>	<i>Získat klientův souhlas ke spolupráci</i>	<i>Podporuje klientovu ochotu ke spolupráci</i>	<i>Vysvětlení, čtení dohody a žádost o souhlas</i>
4. <i>Specifikace cílového chování</i>	<i>Specifikace detailů o vybraném problému</i>	<i>Demonstruje, co udržuje a posiluje problém</i>	<i>Povídání o příkladech problémového chování, žádaných alternativách a příklady</i>
5. <i>Základní charakteristika cílového chování</i>	<i>Získání informací o frekvenci a trvání problému</i>	<i>Poskytne konkrétní východiško pro posouzení změny</i>	<i>Tvorba grafů, náčrtů, schémat, první úsudek</i>
6. <i>Identifikace problému, kontrola okolností</i>	<i>Získání informací o okolnostech, které souvisí s výskytem problému</i>	<i>Ukazuje význam určitých stimulů dotýkajících se problému</i>	<i>Tvorba schémat, grafů, které zachycují události před, v průběhu a po výskytu problému</i>
7. <i>Vyhodnocení zdrojů v klientově okolí</i>	<i>Identifikace možných zdrojů v klientově okolí</i>	<i>Pomáhá zaangażovat pomoc z okolí, bez níž by bylo dosažení změny obtížné</i>	<i>Rozhovor s klientem, s jeho blízkými</i>
8. <i>Specifikace behaviorálních cílů</i>	<i>Specifikace behaviorálních cílů v plánu změn</i>	<i>Pomáhá vyjasnit závěrečnou představu o žádané změně chování</i>	<i>Rozhovor s klientem</i>
9. <i>Formulace plánu změn</i>	<i>Výběr vhodné techniky</i>	<i>Umožňuje výběr neefektivnější cesty k dosažení žádané změny</i>	<i>Rozbor získaných informací v dosavadních krocích, ověření intervenčních možností</i>
10. <i>Realizace</i>	<i>Změna chování</i>	<i>Koncentrace úsilí na vlastní změnu</i>	<i>Uskutečňování specifických intervenčních technik</i>
11. <i>Sledování výsledků</i>	<i>Získání informací o efektivnosti intervence</i>	<i>Poskytuje zpětnou vazbu</i>	<i>Sběr a vyhodnocení dat</i>
12. <i>Zachování dosažené změny</i>	<i>Dosažení stability</i>	<i>Pomáhá zabránit recidivám</i>	<i>Spolupráce s lidmi z blízkého klientova okolí</i>

Upraveno dle Gambriřové a kol. (1971)

Cesty behaviorálního myšlení

Behaviorální teorie a terapie není reprezentována jednotným modelem náhledu na problémy i způsob jejich řešení. A. E. Kazdin (1978) uvádí následující směry:

Aplikovaná behaviorální analýza

Vychází z tezi Skinnerova radikálního behaviorismu. Důraz je položen na operantní podmiňování. Pracuje se s trestem, odměnou. Je úspěšná zejména při vytváření chybějících dovedností u lidí s **mentální retardací**, při nácviku komunikačních dovedností **lidí s autismem**.

Neobehaviorální model

Navazuje na Pavlovovy experimenty. Důraz je položen na klasické podmiňování. Uznává vliv vnitřních proměnných. Je spojen s technikou systematické desenzibilizace a úspěšně se využívá při léčbě úzkostných poruch

Kognitivně-behaviorální model

Za hlavní determinantu chování je považována interpretace událostí **v prostředí i uvnitř klienta**. Terapie se proto zaměřuje na práci s kognicemi. K hlavním formám kognitivně-behaviorální terapie patří podle Scotta a Drydena (1996):

- **Kognitivní restruktura** vycházejí z předpokladu, že při vzniku psychických poruch hrají významnou roli maladaptivní vzory myšlení. Cílem terapie je proto pomoci klientovi vytvořit jiné adaptabilnější myšlenkové modely. Mezi představitele tohoto přístupu patří např. A. Ellis (1962) se svou racionálně emoční terapií (RET) a A. T. Beck (1976), který je tvůrcem kognitivní terapie.
- **Rozvoj kognitivní připravenosti řešit problémy** cílem tohoto přístupu je naučit klienty kognitivní dovednosti, které jsou předpokladem řešení různých problémových situací. Meichenbaum (1977) vychází z předpokladu, že chování řídíme vnitřní verbalizací toho, co chceme vykonat. Teprve po vyslovení vnitřní instrukce vykonáme to, co bylo naším záměrem. Při některých poruchách je schopnost vlastního sebeřízení narušena.

Klíčové otázky:

V čem je zvláštnost spojení kognitivního a behaviorálního přístupu?

Co víte o roli sociálního pracovníka v tomto modelu práce s klientem?

8. Přednáška

Základní literatura

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s. 231-237

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001.

Citace:

Přístup orientovaný na úkoly vznikl jako jeden z mála přístupů přímo v rámci sociální práce. Má jasné souvislosti s teorií sociálního učení a s teorií systému, avšak vznikl na základě empirických výzkumů. Tento přístup se snaží poskytnout systematický rámec, který má pomoci lidem zodpovědět otázku: „Jak zvládnout různé praktické problémy?“

Úspěch přístupu orientovaného na řešení problémů spočívá v jednoduché myšlence, **že malý úspěch rozvíjí sebedůvěru a sebeúctu** a že se lidé více nasazují **pro úkoly**, které si sami zvolili. Sociální pracovník je tu od toho, aby pomohl klientovi rozhodnout, jaké úkoly chce plnit - co chce dělat. Předpokládá se, že lidé jsou schopni takovou volbu udělat a že nikdo jiný by ji neudělal lépe. Základními

hodnotami tohoto přístupu jsou „partnerství“ a „posilování“. Partnerství v přístupu orientovaném na řešení úkolů znamená, že se vychází z přesvědčení, že vůdčí autoritou při řešení klientových problémů je **klient** sám.

Bandana Ahmed (1990:51) píše, že tento přístup staví více na klientových silných stránkách než na analýze jeho nedostatků a snaží se spíše pomáhat než léčit. Demokratickým a zřetelně posilujícím aspektem tohoto přístupu je i to, že nestaví na efektu tajemné metodiky. Naopak, úspěch závisí na tom, jak dobře lidé porozumí pomáhajícímu procesu a jak intenzivně na něm participují. Klient není považován za objekt, který je potřeba „zpracovat“. Vždy se předpokládá, že jeho role je aktivní a že se plnohodnotně podílí na všem, co se mezi sociálním pracovníkem a klientem odehrává.

Přístup orientovaný na úkoly se snaží ovlivňovat problémy na **individuální úrovni**. To ovšem neznamená, že by jejich příčiny vnímal jen v této úrovni. Pouze předpokládá, že v síti strukturálních tlaků musí každý jednat **individuálně** a že je užitečnější zkušenost vlastního rozhodnutí (jak za dané situace jednat) než pasivní očekávání, jak se strukturální situace v budoucnu vyvine.

Studie, která podnítila vznik přístupu orientovaného na řešení problémů, se jmenovala „*Brief and extended casework*“. V roce 1969 ji vydala dvojice autorů Reid a Shyne. Zajímavé je, že tato studie měla potvrdit konvenční předpoklad, že dlouhodobá individuální práce s klientem je efektivnější než krátkodobá. Ve skutečnosti se však tento předpoklad nepotvrdil a krátkodobá individuální práce vykazovala stejně dobré výsledky. Na základě této studie se pak v roce 1972 už pozměněná dvojice Reid a Epsteinová pokusila zformulovat systém krátkodobé intervence, který jako centrální pojem začal užívat „úkol“ (task).

Tento přístup se používá při řešení osmi problémových okruhů (které ovšem pokrývají většinu problémů, s nimiž se sociální praktici setkávají). Jsou to **interpersonální konflikty, neuspokojení v sociálních vztazích, problémy s formálními organizacemi, potíže v naplňování rolí, problémy vznikající v souvislosti se sociálními změnami, reaktivní emociální úzkosti, neadekvátní zdroje, potíže s chováním** (behaviorální problémy). Metoda se realizuje v šesti krocích, které směřují k dosažení klientových cílů:

1) Příprava

Příprava spočívá v ověřování mandátu, legitimacy intervence sociálního pracovníka. V tomto modelu se předpokládá zřetelná legitimita intervence. Legitimita může být vyjádřena přímou žádostí klienta o pomoc, ale také rozhodnutím soudu. V případech, kdy klient přichází např. na popud partnera, ale sám nemá zájem vstupovat do pomáhajícího procesu, by byl odmítnut. Tento důraz na legitimitu vychází z předpokladu, že její jasné ustavení dává všem příležitost porozumět cíli spolupráce a samozřejmě zvyšuje šanci na úspěch.

2) Explorace problému

Explorace problému znamená vyjasňování klientových zájmů, jejich definování v explicitních behaviorálních termínech a jejich seřazení v pořadí významnosti.

3) Dohoda o cílech

Dohoda o cílech předpokládá shodu sociálního pracovníka s klientem na směru změny. Problémy, které je třeba řešit, se klasifikují podle zmíněných osmi kategorií.

4+5) Formulace úkolů a jejich plnění

Formuluje se frekvence, délka kontraktu. Je možná psaná smlouva.

6) Terminace (ukončování)

Zakončení pomáhajícího vztahu se vkomponovává do intervence již od samého počátku. V jejím průběhu se testuje, zda a jak bylo úsilí sociálního pracovníka (klienta, jiných pracovníků pomáhajících profesí) úspěšné.

Užité techniky v jednotlivých fázích

1. Příprava, explorace problému (první až šestá schůzka)

1. sekvence

První sekvence modelu se zaměřuje na otázku „*V čem je problém?!*“ Jaké má klient starosti? Prvním krokem této fáze je povzbuzovat klienta, aby se rozhovořil o svých potížích. Hlavními dovednostmi sociálního pracovníka jsou tedy aktivní naslouchání a povzbuzování, aby se klient cítil nenuceně a hovořil o potížích bez zábran. Na sezení může probíhat jakási forma brainstormingu, jejímž výsledkem má být souhrn témat, která se budou později zpracovávat. Sociální pracovník má v této části pomáhajícího procesu za úkol zejména vytvořit přátelskou atmosféru, aktivně naslouchat, povzbuzovat klienta, aby vyjádřil své problémy a pocity. Tato část pomáhajícího procesu může být narušena následujícími potížemi:

- *Klient se příliš zabývá detailem a pracovník není schopen porozumět situaci jako celku.* Sociální pracovník může klientovi navrhnout, aby se zaměřili na další oblast, s ujištěním že se k této otázce vrátí jindy.

- *Klient může být rozrušený, a tak těká od jednoho problému k druhému.*

Lidé potřebují čas a prostor, aby vyjádřili své emoce. Sociální pracovník by měl klientovi takový prostor poskytnout.

- *Sociální pracovník identifikuje problém, který klient nezmínil.*

Součástí metody je také otevřenost vůči klientovi. To znamená, že sociální pracovník by měl takové téma otevřít. Nicméně ponechá na klientovi, jak se k němu postaví.

// . sekvence

Když klient spolu se sociálním pracovníkem vytvořili přehled témat (problémů), nastal čas, aby se zabývali jednotlivými tématy podrobněji. Sociální pracovník musí na nový krok procesu explicitně upozornit. Klíčovou dovedností tohoto kroku je **sběr informací**. Snaží se od klienta zjistit specifické informace. Podněcuje jej, aby o svých potížích mluvil konkrétně a definoval své problémy ve specifických, behaviorálních termínech. Tato část pomáhajícího procesu může být narušena následujícími potížemi:

- *Bylo identifikováno příliš mnoho potíží*

Není možné se podrobně zabývat velkým množstvím potíží v detailu. Proto se doporučuje seznam zkrátit na maximálně šest položek.

- *Problém při detailním hovoru změnil podobu.* Paradoxně se může ukázat, že pod drobnohledem není problém tak veliký, jak se zdálo. Může se také dále rozvětvit do řady dalších problémů. Tyto transformace lze brát jako součást klasifikace problému.

- *Klientovi se těžko hovoří konkrétně.*

Některým klientům může dělat obtíže hovořit specificky. Sociální pracovník by měl klientovi vysvětlit, proč je třeba hovořit specificky, a měl by ho podporovat ve vyhledávání příkladů.

- *Je obtížně uchoval si všechny informace.*

Během takového rozhovoru se může nahromadit velké množství informací. Proto si sociální pracovník v této části procesu poznamenává informace písemně. Často zapisuje doslovné formulace toho, co řekl klient. Někdy se používá také flip-chart, na který se poznamenávají problémová témata i detailní poznámky.

///. sekvence

To, že klient a sociální pracovník probrali problémová témata a pokusili se je detailně rozebrat, by mělo usnadnit jejich rozčlenění podle priorit. Volba by neměla být v žádném případě náhodná a v diskusi se zvažují tato hlediska:

1. Které problémy klienta nejvíce zatěžují?
2. Které problémy by v případě jejich neřešení měly pro klienta nejtěžší důsledky?
3. Které problémy by v případě jejich vyřešení měly pro klienta nejpříznivější důsledky?
4. Které problémy mají pro klienta největší význam?
5. Které problémy lze řešit s menším nasazením energie, zdrojů?
6. Které problémy jsou v podstatě neřešitelné?

Na základě tohoto pořadí se nakonec sociální pracovník s klientem shodnou na maximálně třech prioritních problémech. V této části pomáhajícího procesu se může sociální pracovník setkat s následující kolizí:

* *Klient upřednostňuje problém, který nepreferuje sociální pracovník.* Ve většině případů by měl sociální pracovník respektovat klientovy volby. Od počátku kontaktu by měl sociální pracovník upřímně vyjadřovat, co si myslí. To je cesta partnerství, která je základem tohoto modelu.

2. Formulace cílů a úkolů (čtvrtá až sedmá schůzka)

/ . sekvence

Zatímco první fáze byla charakteristická otázkou „V čem tkví klientovy potíže?“, druhá sekvence modelu se zabývá otázkou „Čeho chce klient dosáhnout?“. Cíl by se měl vztahovat k problému, ale může být nepřímý.

Příklad: *Problém může být formulován následovně: „Cítím se osamělý a izolovaný ve svém domě. Za posledních čtrnáct dnů za mnou nikdo nepřišel.“ Cíl pak může vypadat takto: „Rád bych našel způsob, jak být v kontaktu s lidmi v mém věku.“*

Existují tři faktory, které by měl mít sociální pracovník na paměti v této fázi:

- *Nejlepší cíl je takový, který si klient zvolil sám.* Lidé se cítí méně motivováni, pokud musí plnit cíle, které jim někdo udělil zvenčí.
- *Které překážky musí klient překonat, aby splnil cíl?* Nemá smysl si klást takové cíle, které znamenají změnu chování někoho druhého.
- *Je zvolený cíl opravdu žádoucí?* Pokud by cíl měl někomu jinému způsobit škodu, ublížit, sociální pracovník tento cíl nepřijme.

///. sekvence

Závěrečným krokem této etapy je **časování**. Časový harmonogram by měl být utvořen na základě úsudku klienta a sociálního pracovníka. Jde o to, za jak dlouho je

možno dosáhnout požadovaného cíle. Podobně je třeba rozvážit frekvenci kontaktů i jejich délku. Dohodnuté cíle, délka spolupráce a její frekvence se často uvedou dopsané smlouvy. Smlouva typicky obsahuje: **kdo udělá co, za jakých podmínek a do kdy**. Často také obsahuje:

- žádoucí výsledek sociální služby klientovi,
- seznam termínovaných úkolů klienta,
- seznam termínovaných úkolů osob blízkých klientovi,
- seznam termínovaných úkolů sociálního pracovníka,
- seznam termínovaných úkolů ostatních pracovníků,
- výčet služeb vyžádaných u jiných zařízení,
- stanovení podmínek, za nichž bude dohoda přepracována (změněna).

Možné obtíže v této fázi:

- *Cíle mají klienta uchránit před zhoršením situace spíše než způsobit změnu.*

Starší člověk žádá pomoc, aby mohl zůstat co nejdéle doma. Časový limit je neurčitý a cíl spočívá v udržení toho, co klient již má - nezávislost.

- *Cíl zahrnuje druhé lidi.*

Řada cílů se druhých lidí nějakým způsobem dotýká. Některé cíle jsou však formulovány tak, že změna někoho jiného je jejich podstatou. „Chtěl bych, aby mě přestal štítat.“ Pokud není možno tento cíl reformulovat, např. „chci zůstat klidný, když s ním mluvím“, je lépe cíl opustit.

3. Plnění úkolů (sedmá až desátá schůzka)

Pracovník se soustřeďuje na podporování motivace plnit jednotlivé úkoly. Předpokládá se, že motivaci podporuje vědomí, jak jednotlivé úkoly souvisí s cílem. Úkoly musí být proveditelné. Některé úkoly plní klient, jiné sociální pracovník. Na každé schůzce klient s pracovníkem provádí přehled plnění všech úkolů, které byly odsouhlaseny na předchozích schůzkách. Základní otázkou samozřejmě zůstává, zda bylo splněno to, co se dohodlo, a **jak úspěšně**.

4. Terminace (dva až tři kontakty)

V přístupu orientovaném na úkoly se o termínu zakončení rozhoduje již při sepisování smlouvy. To ale nemusí znamenat, že kontakt mezi klientem a sociálním pracovníkem skončí dnem uvedeným ve smlouvě. Zakončení ve smlouvě se vztahuje k naplnění odsouhlaseného cíle. Na sezeních, která připravují zakončení, by měl proběhnout rozhovor o:

- efektu zakončení kontaktů
- způsobech zvládnání strachu z nových situací
- dosavadním pozitivním vývoji (povzbuzení)
- dalších okruzích klientovy práce

Rozšiřovat dohodnutý čas je možné jen tehdy, když klient cítí potřebu zvláštního času a v minulosti prokázal svoji ochotu spolupracovat na vytýčených úkolech. Rozloučení by mělo proběhnout citlivě. V této fázi může průběh zkomplikovat:

- *Klient nechce kontakt zakončit.*

Různými otázkami lze zakončení anticipovat. „Co si myslíte, jak se Vám povede po zakončení naší společné práce?“ Pokud klient naznačuje určité obavy, nejistotu, je třeba tato témata oslovit.

- *Úkol se nepodařilo zoládnout.*

Jestliže je zapotřebí více času, aby bylo možno dosáhnout cíle, je možno čas prodloužit. Nemělo by se to však dělat samoúčelně, jen proto, aby se kontakt prodloužil.

Klíčové otázky:

Uveďte okruhy problémů, které řeší úkolově orientovaný přístup.

Vysvětlete jednotlivé fáze úkolově orientovaného přístupu.

9. Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Základy sociální práce. Portál, Praha, 2001, s.248-261

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001

Citace:

Jako první se pravděpodobně otázkou prostředí v kontextu sociální práce zabývali Stein a Cloward (1959). V 60. letech dále vzrůstal zájem o ekologické koncepty a jejich možnou aplikaci v pomáhajících profesích. K významnějším pracím, které v té době výrazně ovlivnily vývoj sociální práce, patří texty Bartlettové (1970) a Gordoná (1969). Bartlettová se zasloužila o rozpracování konceptu sociálního fungování (viz Úvod do problematiky) , a Gordonovy práce (např. 1969) je možno chápat jako bezprostřední předchůdce ekologické perspektivy v sociální práci.

William Gordon se zajímal o sociální práci na hranicích mezi systémy a jejich prostředím. Podobně jako se ekologie věnuje otázkám interakce organismů a jejich prostředí, Gordon soustředil svoji pozornost na sociální systémy a jejich interakce se sociálním prostředím. Hearn (1979) později sumarizoval Gordonovy základní myšlenky o sociální práci do sedmi bodů:

1. Sociální práce má souběžně dvojí perspektivu. Zaměřuje se jak na člověka, tak i na jeho situaci - tedy na systém i jeho prostředí.
2. Sociální práce se uskutečňuje na rozhraní mezi lidským systémem a jeho prostředím.
3. Jev, ke kterému dochází na rozhraní mezi systémem a prostředím, je transakce.
4. Transakce je proces, v němž se systém a jeho prostředí vzájemně vyladují. Na straně systému jde o zvládání (coping) a na straně bezprostředního prostředí pak o jeho kvalitu.
5. Styk systému s prostředím vyvolává změnu obou.
6. Nejlepší transakce jsou ty, které podporují růst a vývoj organismu při souběžném zlepšování prostředí (to znamená, že se stává lepším pro všechny systémy, které jsou na něm závislé)
7. Pro růst a vývoj je nezbytné, aby docházelo k trvalé redistribuci entropie mezi organismem a prostředím.

Gordonovy práce vycházely z obecné teorie systémů, avšak svojí specifickou perspektivou (zájem o interakci systému s prostředím) poskytly dobré východisko. pro aplikaci v sociální práci.

Vlastní ekologickou perspektivu jako model individuální sociální práce však představil před třiceti lety Carel Germain (1973). Vystoupil s kritikou dosavadního vývoje sociální práce a poukázal na to, že navzdory své prvotní širší psychosociální optice (Richmondová, 1917) se sociální práce zaměřila především na intrapsychické procesy jednotlivce, případně na rodinné interpersonální procesy¹³. Upozornil na skutečnost, že sociální práce ztratila ze zřetele širší sociální prostředí. Jím navrhovaná ekologická perspektiva měla řešit nedostatek dostupných konceptů o prostředí a kultuře a poskytnout odpovídající vysvětlení vztahu člověk a jeho prostředí. Germain se inspiroval ekologií, biologickou vědou, která studuje vztahy organismů a prostředí, a řadu ekologických pojmů převzal a využil je jako metaforu pro označení sociálních interakcí a změn.

Tyto ekologické koncepty vztahů byly méně abstraktní než ty, které nabízela systémová teorie, a byly tak blíže běžné lidské zkušenosti. Ekologické koncepty umožnily sociálním pracovníkům i klientům držet souběžnou pozornost (1) na **člověka** i (2) na **prostředí** a také (3) na jejich **vzájemný vztah**. Tri-dimenzionální optiku ekologické perspektivy lze dodnes považovat za její podstatnou přednost.

Obecné východisko

Ekologická perspektiva v sociální práci se soustředí na otázky vztahu člověka (systém) a prvků jeho prostředí.

V ekologické perspektivě se vychází z předpokladu, že pro přežití organismu (subsystému) i prostředí (makrosystému) je nezbytná interakce a jejich vzájemná provázanost. Jakákoliv změna v jednom z nich může mít pozitivní i negativní důsledky na druhý.

Ekologická perspektiva pomáhá ozřejmit koncept „člověka v prostředí“. Zdůrazňuje, že není dostatečné zabývat se lidmi a (nebo) prostředím. Perspektiva poukazuje na propojenost mezi nimi a na fakt, že právě na jejich společných hranicích vzniká mnoho životních stresů a problémů (Germain, Gitterman, 1980).

Ať už tedy sociální pracovník pracuje přímo s jednotlivcem nebo s institucí, musí si být vždy vědom jejich vzájemného vlivu a vzájemné závislosti. Sociální pracovník, který působí v úrovni plánování a tvorby strategií, ale také jako klinický psychoterapeut, si musí všimnout klienta i jeho prostředí.

Hodnoty v ekologické perspektivě

Hodnoty ekologicky orientované sociální práce vycházejí (1) z přesvědčení o **hodnotě každé lidské bytosti** a (2) z uznání **potřeby rozvoje demokratické a ohleduplné společnosti**. Tato dvě hodnotová východiska zdůrazňují člověka i jeho prostředí a jejich vzájemnou vazbu. Obě fundamentální hodnoty jsou v ekologické perspektivě provázané a nemohou být vnímány zcela nezávisle (McMahonová, 1990).

Někteří autoři se pokusili formulovat na základě obecných etických východisek praktické pokyny, které měly sloužit jako přímé návody pro jednání sociálních pracovníků. Jedním z nich byl také jezuita Felix Biestek (1957). Ačkoliv Biestek formuloval své principy pro individuální práci s klientem, pozdější autoři se je pokusili reformulovat také s ohledem na práci se skupinou či komunitou. Například Picard (1979) uvádí následující doporučení:

1. Každý klientský systém je jedinečný a zaslouží si pozornost a úctu (individualizace).
2. Klient má právo vyjadřovat své pocity. Tento proces sebevyjádření je nutno nahlížet jako růstový proces (účelné vyjadřování pocitů).
3. Emoční angažovanost sociálního pracovníka při řešení problémů klienta musí být přiměřená (kontrolovaná emoční angažovanost).
4. Klient má právo být akceptován takový, jaký je (akceptace).
5. Sociální pracovník nemá právo klienta posuzovat (nepředsudečný postoj).
6. Klient má právo rozhodovat o svém životě v maximální možné míře (sebeurčení).
7. Informace získané od klienta musí být chápány jako v principu důvěrné (důvěrnost).

Vedle těchto principů mají sociální pracovníci obvykle k dispozici národní etické kodexy, které formulují etické principy sociální práce širěji. McMahanová (1990) uvádí, že sociální pracovník stojí na rozhraní mezi jednotlivcem a jeho prostředím, a proto potřebuje taková hodnotová východiska, která zahrnují jednotlivce i jeho prostředí. V tabulce 1 je zobrazeno, jak ekologická perspektiva přistupuje hodnotovému vymezení konceptu „člověk v prostředí“

Tabulka 16: Ekologická perspektiva: etická východiska

EKOLOGICKÁ PERSPEKTIVA		
ČLOVĚK	V	PROSTŘEDÍ
Hodnota: <i>Důstojnost a hodnota každého jednotlivce</i>	K dispozici: <i>Principy Etické kodexy</i>	Hodnota: <i>Demokracie a ohleduplná společnost</i>
SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK <i>Pracuje na hranici mezi člověkem a prostředím</i>		

Ačkoliv vše vypadá schematicky jasně, je třeba si uvědomit, že role sociálního pracovníka je neobyčejně obtížná. Stojí zde totiž jako moderátor, který pomáhá vyrovnávat tenze mezi prostředím a systémem klienta. Jak prostředí, tak i klient reprezentují pozitivní hodnotu (latentně) a sociální pracovník na ně musí brát zřetel. Na základě svého hodnotového východiska bude zvažovat, nejen zda klient adekvátně reaguje na prostředí, ale také jak klienta prostředí ovlivnilo. Půjde o to, co je možné souběžně učinit pro zlepšení zvládacích dovedností i kvality prostředí.

Poznatková báze v ekologické perspektivě

Ekologická perspektiva vnímá člověka a jeho prostředí jako jednotný systém v rámci konkrétního kulturního a historického kontextu (viz ekosystém). Jak člověk, tak i prostředí mohou být plně chápány jen v termínech jejich vztahů, ve kterých se vzájemně ovlivňují v rámci daného kontextu. Z toho důvodu všechny koncepty odvozené od ekologické metafory se vztahují nejenom k prostředí samému, nebo k osobě samotné, spíše každý koncept vyjadřuje konkrétní vztah člověka a jeho prostředí.

Další aspekt ekologické perspektivy je „ekologické uvažování“, které se odlišuje od myšlení lineárního. Zatímco lineární myšlení může vysvětlit jen některé jednoduché fenomény, ekologický způsob uvažování je schopen vysvětlit i komplexní lidské fenomény, jako jsou např. ty, kterými se zabývá sociální práce. Ekologické myšlení zkoumá výměny mezi A a B. A jedná, a to vede ke změně v B, načež změna v B vyvolá změnu v A, což opět vyvolá další změnu v B a následně další změny v A atd. Proces je **dále** komplikován faktem, že současně obvykle působí další proměnné. Ekologické uvažování se méně zabývá příčinami a více si všímá důsledků výměn mezi A a B a jak **pomoci** modifikovat maladaptivní výměny (Germain, Gitterman, 1995).

Dále uvedu některé **pojmy**, které jsou pro ekologickou perspektivu typické a které charakterizují způsob jejího uvažování (Germain, Gitterman, 1995, 1996; Sheafor, Horejsi a Horejsi, 2000):

Ekosystém je jednotkou zájmu ekologů. Je tvořen relativně samostatným množstvím organismů, které jsou ve vzájemné energetické interakci. Na základě této interakce vytvářejí organismy komunitu s vnitřními vazbami i s vazbami na prostředí. Z hlediska sociální práce je tento pojem pozoruhodný svým důrazem na „vzájemnou závislost“ prvků ekosystému, jejich „výměny“ a „provázanost“.

Vztah člověk:prostředí (person:environment fit) je aktuální vztah (rovnováha, poměr) mezi potřebami klienta (systému) a sociálním prostředím. Vztah člověk:prostředí může být pro člověka a prostředí příznivý, minimálně příznivý nebo nepříznivý. Když je příznivý nebo i minimálně příznivý, reprezentuje stav relativní „adaptovanosti“, který podporuje trvalý rozvoj a uspokojující sociální fungování a také prostředí.

Adaptace jsou procesy, kterými lidé udržují nebo zlepšují kvalitu vztahu mezi sebou a svým prostředím. Adaptace představují aktivity namířené ke změně prostředí (včetně pomoci modifikovat maladaptivní výměny (Germain, Gitterman, 1995).

Životní stresory jsou vyvolávány kritickými životními problémy, které lidé vnímají jako nadměrné zatěžující, aby je mohli zvládnout. Mezi životní stresory patří obtížné sociální nebo vývojové přechody, traumatické životní události a všechny ostatní životní problémy, které poškozují existující rovnováhu (fit).

Stres je vnitřní reakcí na životní stresor a je charakteristický obtížnými emočními a/nebo psychologickými stavy. K doprovodným negativním pocitům mohou patřit úzkost, vina, zlost, deprese, bezmocnost nebo beznaděj. K nim se také často přidává pocit osamělosti snížené kompetence, nízké sebeúcty a sebevlády.

Mechanismy zvládání (coping measures) jsou zvláštní druhy chování, které mají sloužit jako prostředek k zvládnutí nároků, které na člověka kladou životní stresory. Představují úsilí vynaložené na regulaci negativních, paralyzujících pocitů a na efektivní řešení problémů. Úspěšné zvládání závisí na různých osobních a environmentálních podmínkách a často zlepšuje kvalitu výměn ve vztahu člověk:prostředí a zvyšuje úroveň angažovanosti ve vztazích, kompetence, sebeúcty a sebevlády. Poslední čtyři zmíněné atributy jsou výsledkem adaptivních výměn mezi osobou a prostředím. Jsou relativně nezávislé na kulturních předpokladech, ačkoliv mohou být vyjádřeny různě v různých kulturách.

Angažovanost ve vztazích (relatedness) zahrnuje schopnost utvářet a udržovat vztahy přátelské, partnerské i příbuzenské, pocit náležitosti k podpůrné sociální síti

Koncept **kompetence** předpokládá, že všechny organismy jsou vrozeně motivovány k ovlivňování svého prostředí, aby přežily. Tato motivace je označována jako „efektance“. Podle autorů konceptu má prostředí disponovat takovými charakteristikami, aby po celou dobu života zaručovalo příležitost pro rozvoj a udržení pocitu efektivity. Opakovaná zkušenost účinnosti vede k pocitu kompetence. Ačkoliv ještě nedisponujeme potřebnými znalostmi a dovednostmi, abychom pomohli všem jednotlivcům ve všech situacích mobilizovat jejich kompetenční motivaci, je nicméně možné v mnoha situacích, aby sociální pracovník spolu s klientem pracovali na plánu, jak účelně a efektivně zlepšit elementy prostředí nebo výměny probíhající mezi klientem a jeho prostředím.

Sebeúcta je nejdůležitější složkou sebepojetí. Reprezentuje rozměr, ve kterém se člověk cítí kompetentní, uznávaný a hodnotný. Proto významně ovlivňuje lidské myšlení a chování. Vysoká úroveň sebeúcty je vnitřně uspokojující. Je zvláště důležitá v dětství a adolescenci, ale vyvíjí se, a dokonce i mění také v dospělosti. Nízká sebeúcta odráží nedostatek ohledu vůči sobě a pocitu nepatříčnosti, podřadnosti, bezcennosti atp. Často se vyskytuje společně s depresí.

Sebevláda je míra schopnosti mít pod kontrolou vlastní život a akceptovat zodpovědnost za vlastní rozhodnutí a jednání s ohledem na sebe i druhé. Tato schopnost musí být podporována po celou dobu života příležitostmi v prostředí, které by mělo umožňovat jak rozhodování s ohledem na věk i zdraví, tak i uskutečňování smysluplných aktivit. Otázky moci a bezmocnosti jsou ve vztahu k sebevládě klíčové. Za určitých okolností mohou být podmínky života natolik zúžené, že neposkytují prostor pro realizaci smysluplných voleb. Jestliže lidé nemají kontrolu nad nežádoucími událostmi nebo nad finančním zabezpečením (což je situace znevýhodněných a chudých lidí), je uskutečňování sebevlády obtížné.

Habitat a nika

V ekologii „habitat“ označuje místo, kde lze daný organizmus obvykle nalézt (například hnízdiště, teritoria atp.). Přeneseně se v terminologii ekosystémového přístupu termín habitat používá pro označení (1) typu osídleného místa (městská zástavba x venkovská), (2) pro strukturu institucí a vztahů v sídle (zjišťuje se uspořádání škol, pracovišť, nemocnic, sociálních institucí, nákupních oblastí, náboženských institucí a také parků a dalšího vybavení). Lidská sídliště jsou chováním přetvářena v prostoru i čase. Sociální prostředí má své charakteristiky, které lze popisovat a analyzovat.

V ekologii se užívá termínu „nika“ k označení pozice obývaným určitým druhem v rámci biotické komunity. V přeneseném slova smyslu jej ekosystémová teorie užívá pro označení statusu, který vlastní jedinec nebo rodina v sociální struktuře komunity. Mnoho jedinců je kvůli rase, pohlaví, věku, mentálnímu nebo zdravotnímu stavu nuceno obývat niky, které neodpovídají lidským potřebám a aspiracím (marginalizace). Do těchto nik mohou být segregováni například bezdomovci, osoby s AIDS, migranti, závislí, dlouhodobé nezaměstnaní, mentálně nemocní a tělesně postižení atd.

Nátlaková moc (coercive power) je odepření moci ohrožené skupině na základě jejich skupinových nebo kulturních charakteristik. Výsledkem je oprese ohrožené populace která její příslušníky činí bezmocnými. Nátlaková moc je zdrojem „sociálního znečištění“ (chudoba, institucionální oprese, sexismus atd.).

Vykořisťovatelská moc (exploitative power) dominantní skupiny vede k technologickému znečištění vzduchu, potravy, vody, půdy a oceánů a ke zvýšené přítomnosti toxických chemikálií a nebezpečných odpadů v obydlích, školách, pracovištích a v komunitách. Vykořisťovatelská a nátlaková moc a technologické a sociální znečištění jsou zdrojem významných stresorů.

Koncept **životní dráhy** (life course) pojímá bio-psycho-sociální vývoj jako proměnlivý a neurčitý proces probíhající od narození až do pozdního věku v rozmanitém prostředí, kulturách a historických epochách. Nahrazuje tradiční model životního cyklu, v němž se předpokládají universální životní fáze. Model životního cyklu opomíjí, že fáze a jejich úkoly odpovídají určitým sociálním normám v dané společnosti a v konkrétním čase. Tento model definuje svoji universalistickou představu na základě podmínek vázaných na specifický čas a kulturu.

Koncept životní dráhy zahrnuje různost, protože pojímá vývoj jednotlivce v kontextu sociální změny - nejenom s ohledem na změny v rodině, škole, pracovištích a komunitě, ale také s ohledem na změny myšlenkového prostředí, hodnot. Vývoj je také zkoumán s ohledem na individuální, historický a sociální čas.

Individuální čas se váže na kontinuitu a smysl individuální životní zkušenosti v průběhu celé životní dráhy. Kontinuita i smysl jsou reflektovány v životních příbězích, které my všichni konstruujeme a vyprávíme sobě i druhým. Životní příběhy jsou zřejmě součástí všech společností a kultur a lidí všech věků. Jsou specifickou lidskou cestou objevování významů a kontinuity životních událostí. „Pravda“ životních příběhů spočívá v jejich schopnosti udržovat spojení mezi jednotlivými životními událostmi a v jejich schopnosti propůjčovat pocit celistvosti individuálnímu či rodinnému životu.

Historický čas označuje vliv historických a sociálních změn na vývojovou „trasu“ určité věkové kohorty. Příslušníci téže kohorty jsou v průběhu svých životních drah vystaveni působení stejných sociálních a historických změn. Z toho důvodu jedna kohorta prožívá dospívání i stárnutí odlišně než jiná kohorta. Různé kohorty mohou samozřejmě zakoušet stejné tlaky, ale v rozdílném věku příslušníků kohorty. Tato stejná zkušenost tak v různých kohortách vyvolává jiné efekty. Individuální a kulturní rozdíly mají významnější vliv než příslušnost ke kohortě. Přesto kohortní přístup doplňuje individuální fenomény o významnou historickou a sociální dimenzi.

Sociální čas postihuje časování individuálních i rodinných přechodů a životních událostí v kontextu měnících se biologických, ekonomických, sociálních, demografických a kulturních faktorů.

Aby sociální pracovníci mohli naplnit cíl ekologického modelu sociální práce, musí disponovat poznatky o **člověku** i jeho **prostředí** a samozřejmě také o jejich vzájemném **vztahu**. Základem znalostní výbavy sociálních pracovníků jsou poznatky o chování, potřebách a cílech lidských systémů v kontextu jejich rozmanité kultury a prostředí. Sociální pracovníci potřebují rozumět různým systémům, které svojí činností konstituují prostředí. Mezi ně patří jednotlivci, skupiny, rodiny, organizace, instituce a společnosti. Znalost nezbytná pro sociální práci zahrnuje také studium biologie, psychologie, sociologie, politologie, ekonomiky a sociální politiky. Dále k

nim samozřejmě náleží specifické znalosti z oblasti komunikace, skupinové a rodinné dynamiky, komunitního rozvoje atp.14.4. Dovednosti v ekologické perspektivě Na základě hodnot a znalosti sociální pracovník provádí různé aktivity, které mají vést k dosažení identifikovaného (vyjednaného) cíle. Sociální pracovníci uplatňující ekologickou perspektivu by měli být podle McMahonové (1990) trénováni v širokém množství základních dovedností (tabulka 2). Specializovaní sociální pracovníci pak potřebují samozřejmě další specifické znalosti i dovednosti, které jim umožní pracovat ve specifických oblastech a se specifickými populacemi.

Ekologická perspektiva

Tabulka: Ekologická perspektiva: dovednosti

EKOLOGIE		
ČLOVĚK	V	PROSTŘEDÍ
<i>Tvorba vztahu</i> <ul style="list-style-type: none"> • naslouchání • vedení • parafrázování • vyjasňování • konfrontace • odkazování • zrcadlení pocitů 	Řešení problémů <ul style="list-style-type: none"> • identifikace problémů • sběr informací • analýza/reflexe • určení priorit • definice cílů, plánování, uzavření dohody • evaluace • zakončení Profesionální dovednosti <ul style="list-style-type: none"> • vedení záznamů • časový management • profesionální projev (mluvení, psaní) • týmová spolupráce 	<i>Politické dovednosti</i> <ul style="list-style-type: none"> • poskytování důkazů • vyjednávání • organizování • publikování • iniciace legislativní změny • analýza politik a strategií • organizace demonstrací
SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK		

Ekologická perspektiva může být vnímána jako rámec, který svírá různé (běžně osvojované) základní dovednosti sociálních pracovníků. Z tabulky 2 je patrné, že spektrum Ekologická perspektiva může být vnímána jako rámec, který svírá různé (běžně osvojované) základní dovednosti sociálních pracovníků. Z tabulky 2 je patrné, že spektrum dovedností odpovídá zaměření této perspektivy na systém klienta, prostředí a jejich vztah.

„Life" model sociální práce

Tento model sociální práce navržený dvojicí autorů Germainem a Gittermanem (1980, 1996) se odchyluje od přístupů založených na klinických procesech, které si kladou za cíl léčit osobní deficity. Místo toho je koncipován s ohledem na životní procesy a orientuje se na (1) **silné stránky lidí**, jejich vrozenou touhu po zdraví, trvalém růstu a uvolnění potenciálu; (2) **modifikaci prostředí**, s ohledem na potřeby lidí; (3) zlepšování **vztahu člověk:prostředí**.

Ačkoliv je označován jako „life" model, nebyl koncipován jako model v technickém slova smyslu. Spíše se jedná o soubor principů, které jsou modelovány podle životních procesů.

Dřívější koncepty životních cyklů a problémů nahrazuje toto pojetí důrazem na linii stresor-stres-zvládnání, a to v kulturním kontextu. Všechny výše zmíněné koncepty (kap. 14.3.) jsou součástí „life“ modelu sociální práce.

V modelu se věnuje pozornost také otázkám zmocňování klienta, a to v několika rovinách. V první řadě jde o otázku **vztahu sociálního pracovníka ke klientovi**. Vztah má být budován na principu partnerství, do kterého sociální pracovník i klient vnášejí podstatné znalosti a zkušenosti. Klienti jsou považováni za experty na vlastní životy. Sociální pracovník i klient disponují ovšem rozdílnou mírou moci. Míra mocenských rozdílů souvisí s profesionálním statutem sociálního pracovníka, pozicí v instituci, rasou, úrovní vzdělání atp. Zmocnění je důsledkem společné aktivity klienta a sociálního pracovníka. Toto úsilí může mít následující formy:

- posilování osobní angažovanosti ve vztazích, zejména v neformální sociální podpůrné síti,
- podporování růstu kompetence vytvářením příležitostí pro úspěšné jednání.
- posilování sebevědomí formou zájmu a úcty ze strany sociálního pracovníka,
- posilování sebevlády povzbuzováním aktivního rozhodování, techniky jako růst vědomí, návštěva legislativců, představitelů města, spoluorganizace pokojných protestů atp.

„Life“ model považují autoři za dále otevřený pro nové myšlenky a poznatky, nově formulované dovednosti, vzniklé profesní otázky a také měnící se sociální a kulturní kontexty.

Závěr

Ekologická perspektiva nás upozorňuje, že lidé nejen utváří své prostředí, ale také jsou jím současně formováni. Mnoho problémů v sociálním fungování vzniká právě ve vztahu člověk:prostředí a nelze je připisovat jen jedné z dimenzí (člověku nebo prostředí). Cílem sociální práce z hlediska ekologické perspektivy je podporovat růst, rozvoj, posilovat adaptivní kapacity lidí, odstraňovat bariéry v prostředí, zlepšovat schopnost prostředí odpovídat na potřeby lidí.

Klíčové otázky:

1. Vysvětlíte obecné východisko ekologické perspektivy.
2. Jaké jsou hodnotové premisy ekologické perspektivy?
3. Které dovednosti jsou podstatné pro ekologickou praxi?
5. Co víte o „life“ modelu v sociální práci?

10. Přednáška

Základní literatura:

- Matoušek, O.: Metody a řízení sociální práce. Portál, Praha, 2003, s.65-81
Úlehla, I.: Umění pomáhat. Slon, Praha, 1999, s.17-104
Řezníček I.: Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.33-54

Klíčová slova:

Socioterapeutický proces-příprava-otevření-dojednání-průběh-ukončení

Anamnéza- diagnostika-intervence-ukončení případu

Klíčové otázky:

Jaké jsou fáze procesu s klientem v cyklickém modelu?

Na co kladl důraz v případové práci sociálního pracovníka I. Úlehla?

11. – 13 Přednáška

Základní literatura:

Matoušek, O.: Metody a řízení sociální práce. Portál, Praha, 2003, s. 65-150

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001, s.113-124

Řezníček, I.: Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.33-54

Klíčová slova:

Případová sociální práce-poradenství-krizová intervence-mediace

Osnova:

Poradenství

Vedení poradenského rozhovoru, pomoc a poradenství, poradce

Krize

-vznik, vývoj, průběh, fáze, zásady práce s lidmi v krizi

Mediace

-cíle, principy, role a dovednosti mediátora, proces mediace, mediace v ČR

14.- 16. Přednáška

Základní literatura:

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001, s. 125-130

Matoušek, O.: Metody a řízení sociální práce. Portál, Praha, 2003, s. 151-249

Řezníček, I. Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.50 - 54

Osnova:

Skupinová práce - aktivity, psychoterapie

Typy a účely skupin - Skupiny svépomocné, podpůrné, terapeutické, zájmové

Etická a legislativní principy ve skupinovém poradenství

Etapy skupinového procesu - stádia vývoje

Skupinová práce s dětmi, s rodinou, se seniory, s adolescenty

Klíčové otázky:

Co víte o faktorech podmiňujících efektivitu skupin?

Popište vývojové fáze skupiny.

17.- 18. Přednáška

Navrátil, P.: Teorie a metody sociální práce. Zeman, Brno, 2001, s. 131-138

Matoušek, O.: Metody a řízení sociální práce. Portál, Praha, 2003, s. 251 - 286

Řezníček, I. Metody sociální práce. Slon, Praha, 1994, s.59

Osnova:

Definice pojmu – komunitní sociální práce
Proces komunitní práce
Přístupy ke komunitní práci
Fáze komunitní práce
Hromadná neštěstí a jejich zvládnání
Psychologický debriefing
Integrovaný záchranný systém

Klíčové otázky:

Definujte pojem komunita.
Jaký je rozdíl mezi debriefingem a defusingem.

19. Přednáška

Hawkins, P., Shohet, R.: Supervize v pomáhajících profesích. Portál, Praha, 2004, s.29-44, 59-74,145-152

Matoušek, O.: Metody a řízení sociální práce. Portál, Praha, 2003, s. 349 – 364

Osnova:

Definice supervize
Supervizní kontrakt
Supervizor – supervidovaný
Funkce supervize
Role supervizora v pomáhajících profesích

Klíčové otázky:

Jak lze efektivně využít supervize v sociální práci?
Jaké charakterové předpoklady by měl supervizor vykazovat?

20. Přednáška

Havrdová, Z.: Kompetence v praxi sociální práce. Praha: Osmium, 1999. ISBN 80-902081-8-5

Havrdová, Z.: Praktická výuka sociální práce – metodické náměty pro tříleté kvalifikační studium. Praha, program PHARE,1995.GTAF II/WP 2/4A

Havrdová, Z.: Rozvoj vzdělávání v sociální práci. In. Sociální politika, č.23, 10,1997, s. 8-11

Havrdová, Z.: Rozvoj vzdělávání v sociální práci II. In. Sociální politika, č.23, 11,1997, s.4-6

Osnova

Definice kompetence zdravotně sociálního pracovníka.
Charakteristika jednotlivých kompetencí v sociální práci

Klíčové otázky:

Vyjmenujte a charakterizujte kompetence v sociální práci.
Na základě čeho se tyto kompetence vytvořily?

